

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Ю.Я. БУНЯКОВА

ЕКОНОМІКА ТА ЕКОЛОГІЯ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ

Конспект лекцій

Розпорядження №35 від 5 липня 2017 р.

Одеса – 2017

УДК 338.48:504.062:2

ББК 75.81

Б-91

Бунякова Ю.Я. Економіка та екологія рекреаційно-туристичної сфери:
Конспект лекцій / Одеса: ОДЕКУ, 2017. 126 с.

Одеський державний
екологічний університет, 2017

ЗМІСТ

Змістовний модуль 1

ТЕМА 1. ПРАВОВІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ В УКРАЇНІ	4
1.1 Мета, завдання і структура дисципліни.....	4
1.2 Поняття курортів і їх види. Створення та розвиток курортів.....	7
1.3 Використання природних лікувальних ресурсів. Організація лікування та обслуговування на курортах.....	21
1.4 Економічне та фінансове забезпечення організації та функціонування курортів.....	24
1.5 Санітарна охорона, моніторинг і кадастр природних територій курортів.....	26
1.6 Загальні засади раціонального використання туристичних ресурсів. Поняття, організаційні форми та види туризму.....	32
1.7 Організація та планування туристичної діяльності в Україні.....	48

Змістовний модуль 2

ТЕМА 2. ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНІЙ СФЕРІ	59
2.1 Передумови виникнення ідей сталого розвитку.....	59
2.2 Основні пріоритети екологічно збалансованого розвитку.....	72
2.3 Стратегічні орієнтири сталого розвитку рекреації та туризму в Україні.....	80
2.4 Стимулювання рекреаційно-туристичного природокористування. Економічні чинники розвитку.....	87
ПІСЛЯМОВА.....	103
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.....	106
ДОДАТОК А.....	111
ДОДАТОК Б.....	120

Змістовний модуль 1

ТЕМА 1. ПРАВОВІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ В УКРАЇНІ

1.1 Мета, завдання і структура дисципліни

Останні десятиліття ознаменувалися інтенсивним розвитком у Світі рекреаційно-туристичної індустрії, яка на сьогодні є однією з найбільш прибуткових і динамічних галузей світового господарства. Стрімкий розвиток рекреаційно-туристичної сфери обумовлений низкою економічних, екологічних і соціальних чинників.

Розвиток рекреаційно-туристичного природокористування як природної передумови розвитку сфери рекреації та туризму представляється актуальною задачею, що базуються на концепції екологічно збалансованого сталого розвитку. Вона є водночас теорією, методологією і значною частиною практики, яка реалізується у десятках країн і дає вражаючі результати, особливо у плані покращення людського розвитку. Переважно це практика заможних країн-членів Європейського Союзу, США, Канади, Японії та інших.

Зрозуміло, що структурні реформи на шляху до економічно та екологічно збалансованого сталого розвитку вимагають значних інвестицій.

Розвиток природи і суспільний розвиток тісно пов'язані. Перехід до сталого розвитку потребує надзвичайних зусиль людства у тому, щоб, змінюючи особистісний (людський) чинник загальнопланетарного розвитку, підпорядкувати (підлаштувати) діяльність людей об'єктивним, фундаментальним законам стабільного функціонування екосистем і таким чином зберегти умови фізичного існування людини.

Для реалізації сталого розвитку із урахуванням усього переплетіння об'єктивних і суб'єктивних чинників треба виділити пріоритети, сформулювати стратегію, визначити завдання, знайти методи і засоби їхнього вирішення. Потрібно враховувати надзвичайну складність проблем, які потребують

вирішення. Йдеться про управління станом стабільності триєдиної системної цілісності «людина–природа–суспільство». А це визначається, у свою чергу, рівнем підтримки стабільності кожного із складових компонентів.

Таке масштабне завдання не може бути вирішене зусиллями лише урядів чи спеціалізованих організацій. Потрібна причетність влади і громадянського суспільства, усіх без винятку країн і різних прошарків населення, практично усіх людей, оскільки сталий розвиток має охопити усі рівні управління і життя людей – від глобального, міжнародного до місцевого включно і особистого життя кожної людини.

Ця задача є актуальною і для України, оскільки вона займає одне з провідних місць в Європі за забезпеченістю рекреаційно-туристичними ресурсами, має розвинуту мережу курортних закладів, та, при цьому, природний потенціал її рекреаційно-туристичних територій використовується лише на 50% від реальних можливостей.

В останні роки в Україні виконано досить значний комплекс досліджень із проблем економіки та управління у сфері рекреаційно-туристичного природокористування. З найбільшим успіхом у цьому напрямку працюють відомі вітчизняні наукові школи: академічного сектору науки (Рада по вивченню продуктивних сил України, Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень, Інститут регіональних досліджень, Інститут економіко-правових досліджень), науки вищої школи (Національний університет України ім. Т.Г. Шевченка, Сумський державний університет, Національна академія природоохоронного та курортного будівництва, Таврійський Національний університет ім. В.І. Вернадського, Одеський національний університет ім. І.І. Мечнікова, Київський університет туризму, економіки і права), вітчизняної рекреаційно-туристичної сфери (Український інститут туризму, Науковий центр розвитку туризму) та інші.

При наявності певних наукових та практичних результатів стосовно вирішення еколого-економічних проблем рекреаційно-туристичної сфери,

реальністю є багатоплановість, складність і недостатність розробки проблеми формування та реалізації механізмів стимулювання рекреаційно-туристичного природокористування, наявність ряду невирішених і дискусійних питань. Об'єктивна необхідність їх подальшого теоретичного осмислення, методичного забезпечення та вирішення питань прикладного характеру представляють собою важливу задачу, яка формує мету і структуру дисципліни.

Рекреаційно-туристичне природокористування виступає суспільно-економічним явищем та процесом сталого використання об'єктів природного потенціалу природно-господарського комплексу рекреації та туризму, що змістовно визначається системою організаційних та економічних відносин.

Дисципліна «Економіка та екологія рекреаційно-туристичної сфери» належить до циклу економічних дисциплін професійної підготовки магістрів по спеціальності «Економіка».

Метою вивчення дисципліни «Економіка та екологія рекреаційно-туристичної сфери» є формування знань, умінь і навиків щодо вивчення економіко-екологічних засад рекреаційно-туристичної сфери діяльності.

У результаті вивчення дисципліни студент повинен знати основні правові засади розвитку рекреаційно-туристичної сфери в Україні; визначити місце рекреаційно-туристичної галузі в сучасній економіці і передумови виникнення, формування та вплив еколого-економічних аспектів сталого розвитку в рекреаційно-туристичній сфері.

Питання для самоконтролю

- 1. В чому полягає мета, завдання і структура дисципліни?*
- 2. Які основні проблеми можуть виникнути при вивченні дисципліни «Економіка та екологія рекреаційно-туристичної сфери»?*

1.2 Поняття курортів і їх види. Створення та розвиток курортів

Проблематику класифікації та типології курортних територій і закладів розробляють уже понад сторіччя з часу становлення теоретичних засад медичної курортології, рекреалогії і рекреаційної географії, економіки й менеджменту туризму та гостьового сервісу.

Нові суспільні реалії зумовили появу нових оригінальних підходів до класифікації курортних комплексів з позиції рекреалогії й прикладної туризмології. Практики курортного сервісу до 1970-х років поширили на весь світ європейську модель прикладної типології курортних закладів за рівнем рекреаційного сервісу («зірковістю»), паралельно вироблено класичні схеми ринкового розмежування курортів на лікувальні, пасивно- й активно-відпочинкові, сюди ж буквально на початку 1990-х років на правах окремого класифікаційного таксона введені екологічні курорти.

Слід констатувати, що єдиного уніфікованого підходу до систематики курортів у світовій науці не існує, як не існує у курортній практиці різних країн єдиного погляду і критеріїв тлумачення поняття «курорт».

Курортні ресурси й інфраструктурні об'єкти курортної територіальної рекреаційної системи «продують» оздоровчо-рекреаційні послуги. Популярність та обсяги продажу цих послуг є показниками (мірилом) комерційно-споживчого рейтингу як окремого конкретно взятого курортно-рекреаційного продукту, так і територіальної курортно-рекреаційної системи загалом.

***Курортно-рекреаційний продукт** – це спеціалізований для конкретної територіальної рекреаційної системи комплекс (програма) курортно-рекреаційного обслуговування людини, створений і поставлений на ринок збуту з урахуванням наявних рекреаційних ресурсів та інфраструктурних можливостей цієї рекреаційної системи.*

Програми курортно-оздоровчих турів будують з урахуванням тієї обставини, що близько 30–50 % рекреаційного часу відводиться на лікувально-

оздоровчі процедури. З огляду на те, що оздоровчо-курортне обслуговування є підгалуззю охорони здоров'я, його кінцевою «продукцією», перш за все, є вилікувані, фізично й духовно оздоровлені люди.

Розмаїтість рекреаційних потреб окремих споживачів, наявність різних етнічних, соціальних, вікових та інших груп споживачів з відмінними рекреаційними уподобаннями й цільовими пріоритетами привела до появи цільової спеціалізації організацій курортно-рекреаційного профілю.

Сьогодні провідні курорти світу прагнуть розвиватися як поліфункціональні багатоцільові туристичні центри. Вони активно намагаються залучати туристів з різних секторів ринку. Наприклад, альпійський курорт Давос є всесвітньо популярним гірськолижним курортом і, поряд з цим, найбільшим у Європі центром конгресного туризму. Подібно до цього, Лас-Вегас – найбільший американський центр ігрового бізнесу – поряд з обслуговуванням ринку рекреаційного туризму також активно пропагує себе як центр конгресно-ділового туризму та світовий центр спортивно-видовищного туризму (шоу-організація боксерських поєдинків за пояси чемпіонів світу).

З іншого боку, є тенденція до поглиблення і закріплення вузької турпродуктної спеціалізації того чи іншого курорту, підкріплена багаторічними традиціями й усталеним у суспільній свідомості престижем. Скажімо, з XIX ст. престижно їздити «на води» у французький курорт Віші, німецький Баден-Баден, австрійський Бад-Гастайн, чеські Карлові Вари, український Трускавець. Аналогічний статус серед безлічі інших гірськолижних курортів мають швейцарський Санкт-Моріц і Кран-Монтана, французький Шамоні, український Буковель.

Сучасна індустрія туризму намагається враховувати й адекватно реагувати на факт наявності статевовікових особливостей проведення дозвілля. Саме тому, наприклад, на іспанському острові Ібіца складно помітити літніх рекреантів, а в консервативно упорядкованих і ошатних курортних районах Лазурного берега чи Флориди молодь становить помітну меншість серед когорти респектабельних туристів середнього та літнього віку.

Подібно у Франції можна назвати десятки таласо- і SPA-центрів курортного оздоровлення й омолодження (наприклад, Віші, Евіан), де жінки становлять абсолютну більшість клієнтів, натомість, на 70–80% з чоловіків формується контингент екстремальних туристів на найвисокогірніших лижних курортах швейцарських Альп (Цермат, Саас-Фе, Верб'є, Кран-Монтана, Санкт-Моріц, Давос, Гріндельвальд).

Тисячі людей на початку ХХІ ст, досягнувши певного соціального статусу й заможності, відмовляються від традиційних масових курортних турів і починають свідомо вкладати чималі кошти в модель клубного дозвілля за системою таймшеру. Факт причетності людини до одного з елітних закритих від громадськості курортних клубів планети є його перепусткою у так званий «вищий світ», однією з необхідних передумов особистого самоствердження в обмеженому колі VIP-осіб.

Розглянемо типологію курортів як таких.

Ми схильні розмежовувати множину наявних у світі курортів за двома ключовими групами критеріїв – функціональним та геопросторовим.

Функціональні критерії типології курортів – це критерії, які акцентують увагу на виокремленні пріоритетного функціонального профілю курорту як територіальної системи чи закладу сфери послуг, зорієнтованого на обслуговування певного сегмента споживачів його послуг. Серед множини функціональних критеріїв у науковій типології курортів найчастіше використовують медичні, соціопсихологічні, ціннісно-смакові й вікові.

Відповідно до структури рекреаційних потреб людини прийнято виділяти такі три головні функціональні класи курортів:

- приморські рекреаційно-відпочинкові;
- гірські активно-туристичні;
- лікувально-оздоровчі.

Кожен з названих класів курортів також поділяють на низку типів і підтипів, зокрема, приморські курорти на: курорти-SPA, таласокурорти, поселення з інфраструктурою так званого пасивного пляжного відпочинку,

курортні центри з інфраструктурою активної рекреації (аквапарками, яхтингом, серфінгом тощо), історико-культурні курортні центри (наприклад, Монако), курортполіси з модерними рекреаційно-готельними комплексами (де все включено: власні басейни, аквапарк, сауни, фітнес-центр, ресторани і бари, ігрові центри, дансинги). Гірські курорти поділяють на два підкласи курортів (цілорічної дії і сезонної дії), на підставі чого виокремлюють курорти гірськолижні, літні активно-туристичні (маунт-байк, скелелазіння, сплав гірськими річками тощо), екотуристичні, агротуристичні, мисливсько-туристичні, кліматично-оздоровчі, термально-оздоровчі тощо. Лікувально-оздоровчі курорти поділяють на питні, грязьові, купально-ропні, купально-термальні, кліматичні, спелеологічні (підземні) та ін.

У рекреалогії і курортно-рекреаційній географії поширені наукові типології курортів, що ґрунтуються на тих чи інших критеріях геопростору.

Геопросторові критерії типології курортів – це критерії, які акцентують увагу на просторових (географічне положення, ландшафт, соціально-економічне освоєння території тощо) характеристиках розміщення курорту як територіальної системи чи закладу сфери послуг, зорієнтованого на обслуговування певного сегмента споживачів його послуг. Цим критеріям притаманні такі риси, як ієрархічність і синергетичність.

Серед множини геопросторових критеріїв у науковій типології курортів найчастіше використовують ландшафтні, рекреаційно-кліматичні, рекреаційно-ресурсні й урбодемографічні.

Загалом ці критерії прийнято об'єднувати у дві групи: природничо- та суспільно-географічні. І саме вони (а не функціональні критерії) є в основі наукових типологій курортно-рекреаційних систем макрорегіонального, регіонально-секторного й локального рангів.

Нижче наведемо найпоширеніші типології курортів за геопросторовими критеріями:

- за орографічним критерієм: низинні, височинні, передгірні, гірські;

- за секторно-географічним критерієм: приморські, континентальні (а також такі підтипи, як субконтинентальні та океанічні);
- за зональними рекреаційно-кліматичними критеріями: високогірно-кліматичні (альпійські), помірно кліматичні сезонної дії, середземноморсько-кліматичного типу, тропічні (сухих або вологих тропіків);
- за ландшафтоформувальними критеріями: приморські (піщані, галькові, скелясто-брилові), континентальні (приозерні, лісові, гірськолучні тощо);
- за специфічними природними критеріями: питні водооздоровчі, термальні, приекваторіально-сольові (ропні) (на кшталт курортів Мертвого моря, солоних озер і лиманів), іонізаційно-сольові алергологічні (спелеологічні), грязьові, нафталанові, фітонцидні тощо;
- за демографічно-урбаністичними критеріями: курортполіси, великі поліфункціональні курортні центри, малі вузькоспеціалізовані курортні поселення, територіально відособлені локальні санаторно-курортні комплекси;
- за суспільними й економічними критеріями: місцевого значення, внутрішньодержавні, міжнародного класу; недорогі, респектабельні, фешенебельні; вузького (спеціалізовані) й широкого (загальнооздоровчо-відпочинкові) профілів тощо.

Поряд з названими, у науковій літературі трапляються й інші підходи до типології курортів. Скажімо, є типологія курортів за соціальними характеристиками і навіть за віком споживачів курортних послуг. Окремі групи утворюють так звані соціальні курорти, курортно-реабілітаційні центри для неповносправних громадян (інвалідів) й літніх людей, дитячі й молодіжні курортно-відпочинкові «містечка» та ін.

У практиці курортного обслуговування населення найпоширеніші такі загальноприйняті типології курортів:

- за медико-курортологічними технологіями: комплексні, бальнеопитні, бальнеогрязьові, таласо-, аеро-, фізіо-, фіто-, аромо-, ено-, ампелотерапевтичні та ін.;

- за медико-оздоровчим профілем (хворобами): серцево-судинні, обміну речовин, неврологічні, опорно-рухові, післяопераційних станів, легеневі, шлунково-кишкові, сечостатевої тощо.

Генетична класифікація організацій і територіальних курортно-рекреаційних систем ґрунтується на засновницькому профілі їхньої діяльності. Подальший поділ зводиться до розмежування досліджуваних об'єктів на підкласи, види та підвиди.

На підставі синтезу положень курортної систематики міжнародних і вітчизняної наукових шкіл рекреалогії й туристичної курортології нижче представлено інтегральну класифікаційну схему видів курортів (рис. 1.1).

Наведену класифікацію ми не вважаємо вичерпною, оскільки з кожним роком з'являються нові концепції курортно-рекреаційного обслуговування, і відповідно, триває процес подальшої диверсифікації курортних закладів.

У теорії та практиці курортології ХХІ ст. вироблено три базові підходи, за якими визначають типологію організацій курортно-рекреаційної сфери, зокрема, за географічними ринками, рекреаційно-продуктною спеціалізацією, організаційно-правовим статусом.

Типологія за географічними ринками – один з найпоширеніших підходів, який часто використовують в офіційних документах та інформаційних матеріалах. Навіть спеціалізований орган ООН – Всесвітня туристична організація (UNWTO) розробила й рекомендує послуговуватися стрункою таксономічною системою туристичних ринків планети за географічним принципом (Європа, Америка, Африка, Близький Схід, Південна Азія, Азіатсько-Тихоокеанський регіон – а в їхніх межах субрегіони, країни і райони дрібніших рангів). Географічний підхід виправдовує себе й у випадку, коли об'єктом дослідження є курортне господарство якоїсь окремої країни чи її субрегіону. Скажімо, у межах України заклади рекреаційної інфраструктури можна згрупувати у такі типи: курорти Українських Карпат, курорти Криму, курорти Північно-Західного Причорномор'я, курорти Приазов'я тощо.

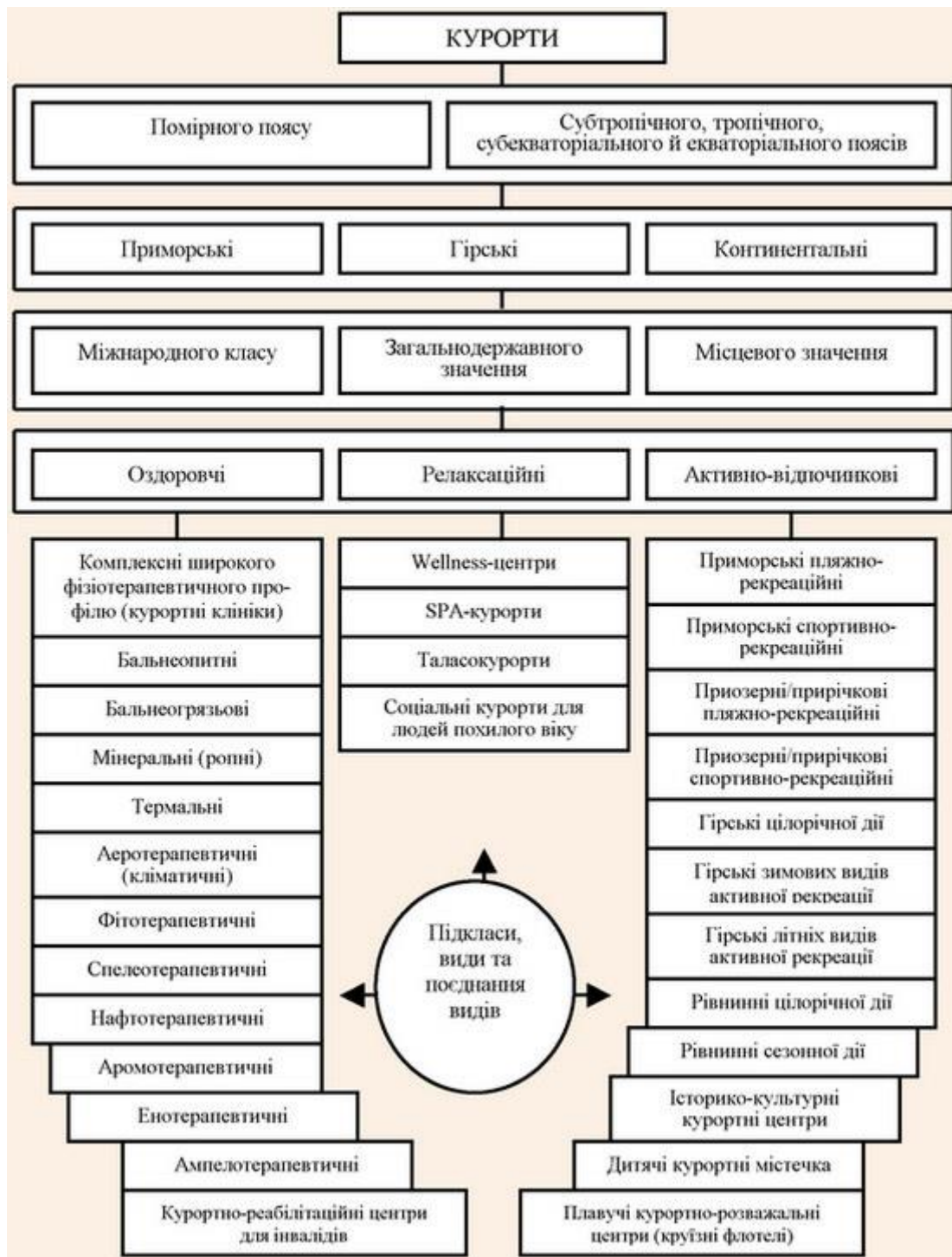

Рис. 1.1 Генетична класифікація курортів

В межах Карпатського регіону курорти за географічним принципом зручно типізувати на: курорти Львівщини (Трускавець, Моршин, Східниця, Славське й ін.), курорти Закарпаття (Свалява, Поляна, Синяк, Боржава, Кваси, Солотвино й ін.), курорти Івано-Франківщини (Яремче, Ворохта, Черче, Шешори й ін.) та курорти Буковини (Сторожинець, Вижниця, Виженка й ін.).

Типологія за рекреаційно-продуктною спеціалізацією – загальний підхід, яким послуговуються як виробники курортно-рекреаційних послуг, так і їхні споживачі. Суть підходу зводиться до означення головних споживчо-рекреаційних властивостей того чи іншого курортного продукту. Власне за цим типологічним підходом ми розрізняємо курорти бальнеологічні, термальні, грязьові, гірськолижні, приаквальні (озерні, морські), спелеокурорти тощо. Відповідно, скажімо, на бальнеологічному курорті за цим же підходом виділяємо такі організації, як реабілітаційна клініка, SPA-центр, фітнес-центр, санаторій з лікуванням, пансіонат, готель-SPA тощо; на гірськолижному курорті - апаротель, готель-шале, школа зимових видів спорту, центр прокату гірського спорядження, рятувальна служба та ін.

Типологія за організаційно-правовим статусом ґрунтується на означенні правового статусу, організаційної форми, мети та цілей діяльності організації. За цим підходом ми звикли поділяти організації рекреаційної сфери на законодавчі, контрольно-ревізійні, виробничо-комерційні, громадські, навчальні тощо. Наприклад, державні/приватні підприємства, відкриті/закриті акціонерні товариства, франчайзингові компанії та багато інших.

Головною організаційною формою закладу курортно-рекреаційної сфери локального рангу є підприємство, яке надає головні (тимчасове проживання, харчування й відпочинок) та, за наявності, різні додаткові послуги; іншими словами, це підприємство готельного типу, готель.

Фактично всі сучасні готелі світу цілком виправдано зачисляти саме до курортно-рекреаційної індустрії, адже навіть у найдешевших готелях нині наявна щонайменше інфраструктура так званої пасивної рекреації. З іншого боку, фешенебельні готельні комплекси, ринково сфокусовані на обслуговування ділового й конгресового туризму, мають повний спектр додаткових послуг, спрямованих на задоволення різноманітних рекреаційних потреб клієнтів – плавальні басейни і джакузі, поля для гольфу і тенісні корти,

ландшафтні парки з доріжками для теренкуру, солярії, та навіть власні оздоровчо-косметологічні центри.

Найбільшу групу висококомфортних нічліжних закладів становлять саме готелі туристичного профілю, або курортні готелі. Ці готелі розташовані, зазвичай, у курортних зонах (узбережжя світового океану, гірські системи, озерні й лісові ландшафти) та поряд з визначними туристичними атракціями. Вони займають порівняно великі земельні ділянки, мають паркові зони, у яких є суміжні рекреаційні підрозділи, та поряд з головними (проживання, харчування, трансфер) надають доволі широкий спектр рекреаційних послуг. При курортних готелях, здебільшого, діють пункти прокату рекреаційного спорядження (морського чи гірськотуристичного). Місією функціонування готелів туристичного профілю є задоволення різнобічних рекреаційних послуг клієнтів-індивідуалів та організованих туристичних чи самодіяльних груп рекреантів.

Відповідно до трьох головних класів курортів (приморські рекреаційно-відпочинкові; гірські активно-туристичні; лікувально-оздоровчі) виділяємо три аналогічні підкласи курортних готелів. А в їхньому складі, відповідно, виокремлюємо ще низку типів курортних закладів, що відрізняються між собою рівнем та спектром надання послуг і спеціалізацією.

Курортні готелі призначені для порівняно тривалого проживання й відпочинку гостей на одному місці, тому вони намагаються концентрувати в межах своєї території інфраструктуру для надання якомога більшої кількості різнобічних послуг. Для того, щоб гість почував себе комфортно, у курортних готелях функціонують медико-діагностичні кабінети, оздоровчо-релаксаційні комплекси, косметичні салони, магазини, дитячі садки тощо. Власне завдяки цьому на Заході в практиці туроперейтингу такі готелі прийнято називати «курорт» (Resort), що відповідає науковому поняттю «готельно-курортний комплекс».

Згідно із *Законом України «Про курорти»* від 05.10.2000 року № 2026 визначено правові, організаційні, економічні та соціальні засади розвитку курортів в Україні. Він спрямований на забезпечення використання з метою лікування і оздоровлення людей природних лікувальних ресурсів, природних територій курортів, які є надбанням народу України, та їх охорони.

Завданням законодавства про курорти є регулювання суспільних відносин у сфері організації і розвитку курортів, виявлення та обліку природних лікувальних ресурсів, забезпечення їх раціонального видобутку, використання і охорони з метою створення сприятливих умов для лікування, профілактики захворювань та відпочинку людей.

Державна політика України у сфері курортної справи визначається Верховною Радою України і будується на принципах:

- законодавчого визначення умов і порядку організації діяльності курортів;
- забезпечення доступності санаторно-курортного лікування для всіх громадян, в першу чергу для інвалідів, ветеранів війни та праці, учасників бойових дій, громадян, які постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС, дітей, жінок репродуктивного віку, які страждають на гінекологічні захворювання, хворих на туберкульоз та хворих з травмами і захворюваннями спинного мозку та хребта;
- врахування попиту населення на конкретні види санаторно-курортних послуг при розробці та затвердженні загальнодержавних і місцевих програм розвитку курортів;
- економічного та раціонального використання природних лікувальних ресурсів і забезпечення їх належної охорони;
- сприяння перетворенню санаторно-курортного комплексу України у високорентабельну та конкурентоспроможну галузь економіки.

За характером природних лікувальних ресурсів курорти України поділяються на курорти *державного* та *місцевого* значення.

До курортів *державного значення* належать природні території, що мають особливо цінні та унікальні природні лікувальні ресурси і використовуються з метою лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань.

До курортів *місцевого значення* належать природні території, що мають загальнопоширені природні лікувальні ресурси і використовуються з метою лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань.

Медичний профіль (спеціалізація) курортів визначається з урахуванням властивостей природних лікувальних ресурсів.

За своєю спеціалізацією курорти поділяються на курорти *загального призначення* та *спеціалізовані* курорти для лікування конкретних захворювань.

Медичний профіль (спеціалізація) курортів устанавлюється центральним органом виконавчої влади з охорони здоров'я.

До *природних лікувальних ресурсів* належать мінеральні і термальні води, лікувальні грязі та озокерит, ропа лиманів та озер, морська вода, природні об'єкти і комплекси із сприятливими для лікування кліматичними умовами, придатні для використання з метою лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань.

Створення та розвиток курортів

Підставою для прийняття рішення про оголошення природної території курортною є наявність на ній природних лікувальних ресурсів, необхідної інфраструктури для їх експлуатації та організації лікування людей.

Підготовку та подання клопотань про оголошення природних територій курортними можуть здійснювати центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування або інші заінтересовані підприємства, установи, організації та громадяни.

Клопотання про оголошення природних територій курортними мають містити обґрунтування необхідності оголошення природних територій курортними; характеристику природних лікувальних ресурсів, їх лікувальних факторів, кліматичних, інженерно-геологічних та інших умов, сприятливих для лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань, інших цінностей природних територій, що пропонуються для оголошення; відомості про місцезнаходження, розміри, характер використання та про власників і користувачів природних територій, а також відповідний картографічний матеріал.

Клопотання про оголошення природних територій курортними подаються до відповідних органів виконавчої влади, здійснювати їх попередній розгляд.

Клопотання про оголошення природних територій курортними у місячний термін розглядаються:

- щодо природних територій державного значення – спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань діяльності курортів з урахуванням пропозицій обласних рад;

- щодо природних територій місцевого значення – відповідними місцевими органами виконавчої влади з питань діяльності курортів.

У разі схвалення клопотання спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань діяльності курортів або його місцевий орган погоджує це клопотання з власниками чи користувачами земельних ділянок.

На підставі результатів погодження клопотань відповідно спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань діяльності курортів, його місцеві органи забезпечують розроблення проектів оголошення природних територій курортними.

Проекти оголошення природних територій курортними підлягають державній екологічній та санітарно-гігієнічній експертизам, які проводяться відповідно до *Законів України «Про державну екологічну експертизу» і «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення»*.

У разі *позитивного висновку* державної екологічної та санітарно-гігієнічної експертиз щодо проектів оголошення природних територій курортними матеріали передаються:

- щодо курортів державного значення – спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань діяльності курортів до Кабінету Міністрів України;

- щодо курортів місцевого значення – місцевими органами виконавчої влади з питань діяльності курортів відповідно до обласних державних адміністрацій.

Рішення про оголошення природних територій курортними територіями державного значення приймає Верховна Рада України за поданням Кабінету Міністрів України. Рішення про оголошення природних територій курортними територіями місцевого значення приймають міські ради за поданням відповідно обласних державних адміністрацій.

Забудова курортів здійснюється відповідно до затверджених у встановленому законодавством порядку генеральних планів курортів, іншої містобудівної документації.

Будівництво на курортах нових і розширення діючих промислових підприємств та інших об'єктів, не пов'язаних безпосередньо із задоволенням потреб відпочиваючих і місцевого населення, потреб курортного та житлового будівництва, або таких, що можуть негативно впливати на природні лікувальні фактори, забороняється.

Надання земельних ділянок для створення або розширення курорту здійснюється у порядку, встановленому Земельним кодексом України, на підставі розроблення техніко-економічних обґрунтувань використання землі та проектів відведення земельних ділянок з урахуванням затверджених округів і зон санітарної (гірничо-санітарної) охорони, схем медичного зонування.

Земельні ділянки курортів використовуються у порядку, визначеному проектом організації використання території та генеральним планом забудови курорту.

Розвиток курортів здійснюється згідно з довгостроковими комплексними і цільовими державними та місцевими програмами.

Програми розвитку курортів розробляються на основі даних кадастрів природних лікувальних ресурсів, об'єктивних показників ефективності лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань, результатів спеціальних наукових досліджень і проектних робіт, фінансово-економічних показників діяльності курортів. При цьому визначаються параметри та режим використання природних лікувальних ресурсів з урахуванням екологічних та санітарно-гігієнічних обмежень тощо.

Містобудівна документація, що регламентує всі види будівництва на території курортів, розробляється відповідно до законів України «Про основи містобудування», «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» та інших нормативно-правових актів і підлягає обов'язковій державній екологічній та санітарно-гігієнічній експертизам.

Питання для самоконтролю

- 1. Який закон визначає правові, організаційні, економічні та соціальні засади розвитку курортів в Україні?*
- 2. Дати визначення поняттю курортів.*
- 3. Які Ви знаєте види курортів ?*
- 4. В залежності від чого визначається медичний профіль (спеціалізація) курортів. Наведіть приклади.*
- 5. Що є підставою для створення курорту?*
- 6. Які чинники впливають на розвиток курортів?*

1.3 Використання природних лікувальних ресурсів. Організація лікування та обслуговування на курортах

З метою організації діяльності курортів юридичні та фізичні особи використовують спеціально визначені природні території, які мають мінеральні та термальні води, лікувальні грязі та озокерит, ропу лиманів та озер, акваторію моря, кліматичні, ландшафтні та інші умови, сприятливі для лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань.

Виявлення природних лікувальних ресурсів здійснюється шляхом проведення комплексних медико-біологічних, кліматологічних, геолого-гідрологічних, курортологічних та інших дослідницьких робіт.

Медико-біологічна оцінка якості та цінності природних лікувальних ресурсів, визначення методів їх використання здійснюються центральним органом виконавчої влади з охорони здоров'я на підставі даних дослідницьких робіт.

Визначені за результатами геолого-розвідувальних робіт експлуатаційні запаси родовищ лікувальних підземних мінеральних вод, лікувальних грязей та інших корисних копалин, що належать до природних лікувальних ресурсів, затверджуються та вносяться до Державного фонду родовищ, корисних копалин України і передаються для використання за призначенням відповідно до законодавства України.

Родовища корисних копалин, що належать до природних лікувальних ресурсів, надаються у користування юридичним і фізичним особам для використання з метою лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань. Підземні лікувальні мінеральні води можуть використовуватися для промислового розливу. Порядок надання у користування таких родовищ визначається Кодексом України про надра та іншими актами законодавства.

Державний нагляд і контроль за додержанням правил і норм використання природних лікувальних ресурсів здійснюють центральні органи

виконавчої влади з нагляду за охороною праці, з геології і використання надр, охорони здоров'я, охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки, інші спеціально уповноважені органи виконавчої влади відповідно до закону.

Спеціальне використання природних лікувальних ресурсів здійснюється за плату відповідно до Кодексу України про надра.

Нормативи плати за користування природними лікувальними ресурсами та порядок її справляння встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Розробка родовищ підземних лікувальних мінеральних вод, лікувальних грязей та інших корисних копалин, що належать до природних лікувальних ресурсів, здійснюється *за спеціальним дозволом на користування надрами* в порядку, визначеному законодавством України.

Мінеральні води, лікувальні грязі, що належать до природних лікувальних ресурсів, видобуваються в обсягах, *ліміт* яких затверджується Державною комісією України по запасах корисних копалин.

Якість природних лікувальних ресурсів регламентується спеціальним *медичним (бальнеологічним) висновком, який визначає кондиційний склад корисних і шкідливих для людини компонентів.*

Медичний (бальнеологічний) висновок надається центральним органом виконавчої влади з охорони здоров'я.

Видобуток, підготовка, переробка та використання підземних лікувальних мінеральних вод, лікувальних грязей та інших корисних копалин, що належать до природних лікувальних ресурсів, здійснюються згідно із затвердженими проектами та встановленими центральним органом виконавчої влади з геології та використання надр квотами.

Організація лікування на курортах спрямовується на забезпечення громадян природними лікувальними ресурсами і здійснюється відповідно до науково обґрунтованих методик, що розробляються для кожного виду (типу)

природних лікувальних ресурсів і затверджуються центральним органом виконавчої влади з охорони здоров'я.

Направлення хворих на лікування в санаторно-курортні заклади, незалежно від їх форми власності і відомчого підпорядкування, проводиться відповідно до медичних показань.

Організація обслуговування на курортах здійснюється санаторно-курортними закладами різних форм власності, створеними в установленому законодавством України порядку, і спрямовується на забезпечення умов для повноцінного лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань шляхом прийняття громадянами лікувальних процедур, а також забезпечення належних умов їх проживання, харчування, одержання культурно-побутових послуг.

У разі виникнення у громадян, які прибули на курорт, гострих інфекційних та інших захворювань, а також різкого погіршення здоров'я амбулаторна та стаціонарна медична допомога їм надається закладами охорони здоров'я за місцем розташування курорту в порядку, встановленому законодавством України.

Порядок госпіталізації громадян, які перебувають на курортах, встановлюється центральним органом виконавчої влади з охорони здоров'я.

Санаторно-курортні заклади – це заклади охорони здоров'я, що розташовані на територіях курортів і забезпечують подання громадянам послуг лікувального, профілактичного та реабілітаційного характеру з використанням природних лікувальних ресурсів.

Перелік видів санаторно-курортних закладів затверджується центральним органом виконавчої влади з охорони здоров'я. Напрями спеціалізації санаторно-курортних закладів визначаються центральним органом виконавчої влади з охорони здоров'я з урахуванням лікувальних властивостей природних лікувальних ресурсів курортів. Типове положення про санаторно-курортний заклад затверджується Кабінетом Міністрів України.

Питання для самоконтролю

- 1. Застосування яких методів дозволяє визначити природні лікувальні ресурси?*
- 2. Які органи здійснюють державний нагляд і контроль за дотриманням правил і норм використання природних лікувальних ресурсів?*
- 3. В чому полягають особливості спеціального використання природних лікувальних ресурсів?*
- 4. На підставі яких показників розраховується плата за використання природних лікувальних ресурсів?*
- 5. На що спрямована організація лікування на курортах?*

1.4 Економічне та фінансове забезпечення організації та функціонування курортів

Економічні заходи забезпечення організації та функціонування курортів передбачають:

- ведення Державного кадастру природних лікувальних ресурсів України, здійснення їх економічної оцінки;*
- розробку та здійснення програм збереження та розвитку курортної галузі України та забезпечення її державної підтримки;*
- податкові, митні, кредитні пільги, що надаються у порядку, встановленому законом, і спрямовані на сприяння збереженню та розвитку курортів;*
- застосування спеціальних платежів та зборів, забезпечення в установленому законодавством порядку компенсації збитків, завданих внаслідок порушення законодавства про курорти;*
- матеріальне та фінансове забезпечення курортної галузі.*

Економічне обґрунтування розвитку курорту та економічна оцінка його природних лікувальних ресурсів здійснюються відповідно до Державного

кадастру природних лікувальних ресурсів України на основі спеціальних методик, що розробляються і затверджуються в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Фінансування курортів державного та місцевого значення, включаючи розвиток транспорту, систем водопостачання та каналізації, телерадіомовлення та зв'язку, енергозабезпечення, проведення природоохоронних заходів, здійснюється відповідно до державних і місцевих програм за рахунок джерел, передбачених законом України.

Для цієї мети можуть також залучатися кошти позабюджетних і благодійних фондів, кошти підприємств, установ, організацій і громадян.

Приватизація санаторно-курортних закладів, що знаходяться на територіях курортів державного значення, використовують природні лікувальні ресурси зазначених територій, а також спеціальних санаторно-курортних закладів і перебувають у державній або комунальній власності, забороняється.

Приватизація інших санаторно-курортних закладів, що знаходяться або створюються на територіях курортів місцевого значення і використовують природні лікувальні ресурси зазначених територій, може здійснюватися в порядку, встановленому законами з питань приватизації, за умови збереження профілю об'єктів, що приватизуються.

Питання для самоконтролю

- 1. Які економічні заходи передбачають забезпечення організації та функціонування курортів?*
- 2. Що є основою для економічного обґрунтування розвитку курорту та його економічної оцінки?*

1.5 Санітарна охорона, моніторинг і кадастр природних територій курортів

Метою санітарної охорони курортів є збереження природних властивостей наявних лікувальних ресурсів, запобігання забрудненню, пошкодженню та передчасному виснаженню цих ресурсів. З цією метою в межах курорту встановлюється округ санітарної (гірничо-санітарної) охорони.

Округ санітарної охорони – це територія земної поверхні, зовнішній контур якої збігається з межею курорту. В межах цієї території забороняються будь-які роботи, що призводять до забруднення ґрунту, повітря, води, завдають шкоди лісу, іншим зеленим насадженням, сприяють розвитку ерозійних процесів і негативно впливають на природні лікувальні ресурси, санітарний та екологічний стан природних територій курортів.

Для курортів, які використовують родовища корисних копалин, що належать до природних лікувальних ресурсів (підземні мінеральні води, лікувальні грязі тощо), встановлюються округи гірничо-санітарної охорони.

У разі використання пов'язаних між собою родовищ мінеральних вод, суміжних пляжів та інших природних лікувальних ресурсів декількома курортами для них може встановлюватись єдиний округ санітарної охорони.

Межі округів і зон санітарної (гірничо-санітарної) охорони курортів державного значення затверджуються Верховною Радою України одночасно з прийняттям рішення про оголошення природних територій курортними територіями державного значення.

Межі округів і зон санітарної (гірничо-санітарної) охорони курортів місцевого значення затверджуються відповідно обласними радами одночасно з прийняттям рішення про оголошення природних територій курортними територіями місцевого значення.

Режими округів і зон санітарної (гірничо-санітарної) охорони курортів державного значення затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Округ санітарної охорони поділяється на три зони:

1. *Перша зона (зона суворого режиму);*
2. *Друга зона (зона обмежень);*
3. *Третя зона (зона спостережень).*

Встановлення меж зон санітарної охорони здійснюється в порядку розроблення проектів землеустрою.

Перша зона (зона суворого режиму) охоплює місця виходу на поверхню мінеральних вод, території, на яких розташовані родовища лікувальних грязей, мінеральні озера, лимани, вода яких використовується для лікування, пляжі, а також прибережну смугу моря і прилеглу до пляжів територію шириною не менш як 100 метрів.

На території першої зони (зони суворого режиму) забороняється:

- користування надрами, не пов'язане з використанням природних лікувальних ресурсів, розорювання земель, провадження будь-якої господарської діяльності, а також інші дії, що впливають або можуть вплинути на розвиток небезпечних геологічних процесів, на природні лікувальні фактори курорту та його екологічний баланс;
- прокладення кабелів, у тому числі підземних кабелів високої напруги, трубопроводів, інших комунікацій;
- спорудження будь-яких будівель та інших об'єктів, не пов'язаних з експлуатаційним режимом та охороною природних і лікувальних факторів курорту;
- скидання дренажно-скидних та стічних вод;
- влаштування стоянок автомобілів, пунктів їх обслуговування (ремонт, миття тощо);
- влаштування вигребів (накопичувачів) стічних вод, полігонів рідких і твердих відходів, полів фільтрації та інших споруд для приймання та знешкодження стічних вод і рідких відходів, а також кладовищ і скотомогильників;

- проїзд автотранспорту, не пов'язаний з обслуговуванням цієї території, використанням родовищ лікувальних ресурсів або природоохоронною діяльністю;
- постійне і тимчасове проживання громадян (крім осіб, які безпосередньо забезпечують використання лікувальних факторів).

На території першої зони (зони суворого режиму) дозволяється провадити діяльність, пов'язану з використанням природних лікувальних факторів, на підставі науково обґрунтованих висновків і результатів державної санітарно-гігієнічної та екологічної експертизи виконувати берегоукріплювальні, протизсувні, протиобвальні, протикарстові та протиерозійні роботи, будувати хвилерізи, буни та інші гідротехнічні споруди, а також влаштовувати причали.

Забудова цієї території (нове будівництво, реконструкція, реставрація, капітальний ремонт та упорядкування об'єктів містобудування) здійснюється відповідно до законодавства, державних стандартів і норм, затвердженої містобудівної документації.

Друга зона (зона обмежень) охоплює: територію, з якої відбувається стік поверхневих і ґрунтових вод до місця виходу на поверхню мінеральних вод або до родовища лікувальних грязей, до мінеральних озер та лиманів, місць неглибокої циркуляції мінеральних та прісних вод, які формують мінеральні джерела; природні та штучні сховища мінеральних вод і лікувальних грязей; територію, на якій знаходяться санаторно-курортні заклади та заклади відпочинку і яка призначена для будівництва таких закладів; парки, ліси та інші зелені насадження, використання яких без дотримання вимог природоохоронного законодавства та правил, передбачених для округу санітарної охорони курорту, може призвести до погіршення природних і лікувальних факторів курорту.

На території другої зони (зони обмежень) забороняється:

- будівництво об'єктів і споруд, не пов'язаних з безпосереднім задоволенням потреб місцевого населення та громадян, які прибувають на курорт;
- проведення гірничих та інших видів робіт, не пов'язаних з безпосереднім упорядкуванням території;
- спорудження поглинаючих колодязів, створення полів підземної фільтрації;
- забруднення поверхневих водойм під час здійснення будь-яких видів робіт;
- влаштування звалищ, гноєсховищ, кладовищ, скотомогильників, а також накопичувачів рідких і твердих відходів виробництва, інших відходів, що призводять до забруднення водойм, ґрунту, ґрунтових вод, повітря;
- розміщення складів пестицидів і мінеральних добрив;
- здійснення промислової вирубки зелених насаджень, а також будь-яке інше використання земельних ділянок і водойм, що може призвести до погіршення їх природних і лікувальних факторів;
- скидання у водні об'єкти сміття, стічних, підсланевих і баластних вод, витікання таких вод та інших речовин з транспортних (плавучих) засобів і трубопроводів.

Усі багатоквартирні будинки в межах другої зони (зони обмежень) повинні мати водопровід та каналізацію. Туалети у приватних будинках в обов'язковому порядку мають бути обладнані водонепроникними вигребами. Території тваринницьких ферм асфальтуються і по периметру огорожуються та обладнуються водовідвідними канавами з водонепроникними відстійниками для поверхневих вод. При в'їзді на територію ферм споруджуються капітальні санпропускники з дезінфекційними бар'єрами.

У разі масового поширення небезпечних та карантинних шкідників і хвороб рослин у парках, лісах та інших зелених насадженнях за погодженням з державною санітарно-епідеміологічною службою дозволяється використання

нетоксичних для людини і таких, що швидко розкладаються в навколишньому природному середовищі, пестицидів.

Третя зона (зона спостережень) охоплює всю сферу формування і споживання гідромінеральних ресурсів, лісові насадження навколо курорту, а також території, господарське використання яких без дотримання встановлених для округу санітарної охорони курорту правил може несприятливо впливати на гідрогеологічний режим родовищ мінеральних вод і лікувальних грязей, ландшафтно-кліматичні умови курорту, на його природні та лікувальні фактори.

На території третьої зони (зони спостережень) забороняється:

- будівництво підприємств, установ і організацій, діяльність яких може негативно впливати на ландшафтно-кліматичні умови, стан повітря, ґрунту та вод курорту;
- спуск на рельєф неочищених промислових та побутових стічних вод, проведення вирубок зелених насаджень (крім санітарних рубок).

Третя зона (зона спостережень) є водночас межею округу санітарної охорони курорту і на її території дозволяється проведення видів робіт, які не впливатимуть негативно на лікувальні та природні фактори курорту, не погіршуватимуть його ландшафтно-кліматичних, екологічних і санітарно-гігієнічних умов.

Моніторинг природних територій курортів.

З метою забезпечення збирання, оброблення, збереження та аналізу інформації про стан довкілля і природних лікувальних ресурсів, прогнозування їх змін під впливом господарської діяльності, а також розроблення науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття управлінських рішень створюється система державного моніторингу природних територій курортів.

Моніторинг природних територій курортів є складовою частиною державної системи моніторингу навколишнього природного середовища і здійснюється в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

*Система відомостей про правовий статус, належність, режим, географічне положення, площу, запаси природних лікувальних ресурсів, якісні характеристики цих територій, їх лікувальну, профілактичну, реабілітаційну, природоохоронну, наукову, рекреаційну та іншу цінність являє собою **Державний кадастр природних територій курортів України.***

Державний кадастр природних лікувальних ресурсів України є системою відомостей про кількість, якість та інші важливі з точки зору лікування та профілактики захворювань людини характеристики всіх природних лікувальних ресурсів, що виявлені та підраховані на території України, а також можливі обсяги, способи та режими їх використання.

Державні кадастри природних територій курортів і природних лікувальних ресурсів України створюються та ведуться в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

До повноважень Кабінету Міністрів України у сфері діяльності курортів належать:

- 1) реалізація державної політики у сфері діяльності курортів;
- 2) забезпечення розроблення і виконання державних програм та прогнозів розвитку курортів;
- 3) встановлення норм і правил користування природними лікувальними ресурсами;
- 4) організація ведення державного обліку природних лікувальних ресурсів, лікувально-оздоровчих місцевостей та курортів;
- 5) затвердження режиму округів і зон санітарної (гірничо-санітарної) охорони курортів державного значення;

б) проведення державної експертизи державних програм розвитку курортів і генеральних планів курортів, що мають державне значення, та їх затвердження;

7) затвердження порядку ведення моніторингу природних територій курортів і порядку створення та ведення Державного кадастру природних територій курортів України і Державного кадастру природних лікувальних ресурсів України;

8) затвердження типового положення про санаторно-курортний заклад;

9) вирішення інших питань у сфері діяльності курортів відповідно до законів України.

Питання для самоконтролю

- 1. Дати визначення терміну округ санітарної охорони.*
- 2. На які зони поділяється округ санітарної охорони?*
- 3. В чому полягають особливості функціонування території першої зони округу санітарної охорони (зони суворого режиму)?*
- 4. В чому полягають особливості функціонування території другої зони округу санітарної охорони (зони обмежень)?*
- 5. В чому полягають особливості функціонування території третьої зони округу санітарної охорони (зони спостережень)?*
- 6. Які функції виконує моніторинг природних територій курортів?*

1.6 Загальні засади раціонального використання туристичних ресурсів.

Поняття, організаційні форми та види туризму

Туризм у сучасних умовах став важливим чинником поступу і для розвинутих країн, і для тих, котрі володіють значно нижчим економічним потенціалом. Якщо одні країни продовжують удосконалювати традиційні туристичні послуги в освоєних туристичних регіонах, приваблюючи додаткові потоки відпочиваючих, то інші потребують значних інвестиційних укладень

для підсилення атрактивності новоосвоєних територій. Загалом туризм активізує трудову діяльність, сприяє розвитку майже 20 суміжних із ним галузей економіки. Навіть в умовах економічної кризи потреби в оздоровленні не зменшуються, і тому значення туризму зростає.

Туризм і рекреація є однією з найбільших, високоприбуткових і найбільш динамічних галузей сучасного світового господарства. На їх частку доводиться близько 10% світового ВВП, світових інвестицій, всіх робочих місць і світових споживчих витрат.

У залежності від соціально-економічних умов і відносин держави до розвитку національного туристичного ринку, туризм в різних країнах розвивається по-різному. Так, у десятку найбільш відвідуваних країн світу входять: Франція, Іспанія, США, Італія, Китай, Великобританія, Мексика, Канада, Польща, Австрія. Дещо по-іншому виглядає десятка країн, що лідирують за обсягом доходів від туризму: США, Іспанія, Франція, Італія, Великобританія, Німеччина, Китай, Австрія, Канада, Мексика.

Туризм є складовою частиною рекреації, який можна визначити як феномен, безпосередньо пов'язаний з вільним часом і культурою дозвілля. Він являє собою певний вид життєдіяльності, пов'язаний з розвагами, наданням послуг та задоволенням потреб туристів; зокрема – тимчасове переміщення людей з місця свого постійного проживання в іншу країну або місцевість в межах своєї країни у вільний час з метою отримання задоволення, пізнавальних або ділових цілях, але без зайняття оплачуваною роботою в відвіданих місцях.

У той же час туризм, як галузь економіки, складний природно-економічний і технічний комплекс, що ґрунтується на наукових засадах, метою яких є надання серії послуг для особистості, яка присвячує вільний час подорожам, перетворюючись при цьому в туриста або екскурсанта.

Вагомим чинником привабливості території в сучасних умовах життєдіяльності є стан навколишнього середовища (рівень екологічного

забруднення, санітарно-гігієнічний стан водойм, повітря, ґрунтів). Неврахування цієї обставини може спричинити відчутні економічні втрати та зниження конкурентоздатності території на ринку туристичних послуг.

Туризм, порівнюючи з іншими галузями економіки, має суттєву перевагу: він може стати альтернативою підприємствам із екологічно небезпечними викидами. У такому випадку пріоритетний розвиток туризму забезпечуватиме сталий розвиток територій, зберігаючи їх природне та культурне середовище, а відтак – екологічну рівновагу, яка теж є важливим чинником підвищення його привабливості.

До актуальних заходів, спрямованих на охорону природного довкілля та підвищення привабливості туристичних територій, належить створення мережі заповідників і національних парків, де виробнича діяльність або обмежується, або забороняється. Приклад екологічно безпечного використання території та підвищення її привабливості – розвиток сільського зеленого туризму, де міський житель, відпочиваючи серед незайманої природи, стає її шанувальником і безпосереднім учасником традиційних свят, обрядовості тощо. Цей вид туризму особливо бажаний для віддалених гірських територій, бо він сприятиме їх розвитку та підвищенню популярності.

Для урахування чинників, що впливають на якість навколишнього середовища та визначення рівня впливу кожного з них, учені пропонують чимало показників. До них, зокрема, відносять наступні: площа природних туристичних ресурсів; кількість антропогенних туристичних ресурсів; кількість засобів розміщення туристів; інвестиції в основний капітал готелів і ресторанів; середній рівень цін на послуги у туристичних підприємствах; якість рекламно-інформаційних послуг; атрактивність історико-культурних пам'яток регіону; якість навколишнього середовища; економічна привабливість регіону; політична стабільність регіону.

Оцінка природних туристичних ресурсів

Сучасне вивчення природних туристичних ресурсів має широкий спектр підходів. Найпопулярнішими з-поміж них є: технологічний (виробничий), екологічний, економічний, соціальний і географічний, а з поєднанням оцінок – еколого-економічний, економіко-географічний, соціально-географічний.

Суть *технологічної оцінки* зводиться до визначення технічних можливостей задля досягнення певної мети з урахуванням природних і соціально-економічних умов. Така оцінка передує економічній, пов'язаній із кількісним (грошовим) визначенням економічної ефективності й соціальної вигоди від використання природних ресурсів з метою задоволення всезростаючих суспільних потреб.

Екологічна складова у сучасних умовах, на наш погляд, повинна бути визначальною для будь-якого природокористування. Тому екологічні витрати мають входити до складу виробничих витрат і впливати на собівартість продукції.

Економіко-географічна оцінка природних ресурсів пов'язана з оцінкою величини запасів цих ресурсів, потребою у них і сучасною можливістю використання, а також територіальною диференціацією, що й визначатиме місце доцільного їх застосування.

Оцінка природних туристичних ресурсів пов'язана з визначенням їхньої придатності для задоволення рекреаційно-туристичних потреб людини та просторового поширення відповідних компонентів, які можуть бути використані для активного відпочинку.

Туристична діяльність пов'язана з природними ресурсами, до яких належать лікувальні мінеральні води, солянки, пляжні ресурси рік, озер, морів, що використовують або можуть бути використані для лікувально-оздоровчих цілей. Не менш важливе значення мають ресурси, такі як чисте повітря, пелоїди, озокерит, ландшафтні ресурси. Оскільки такі запаси не безмежні, для

їхнього ефективного використання необхідна економічна оцінка, передусім тих, які перебувають у господарському обігу й дають відповідний ефект.

Згідно з концепцією відомого економіста К. Гофмана, основою економічної оцінки є об'єкт природокористування загалом, а відтак – одиничні природні ресурси. У свою чергу М. Нудельман таким об'єктом природокористування для економічної оцінки вважає рекреаційний, або туристичний центр, що являє собою конкретну просторово-господарську систему.

Для економічної оцінки природних рекреаційних ресурсів необхідно:

- вибрати оціночні показники та критерії;
- встановити затрати на одиницю «продукції» рекреаційного процесу;
- визначити показники диференційованої ренти рекреаційного центру та питомої диференціальної ренти від рекреаційного оздоровлення людини.

Критерієм економічної оцінки природних рекреаційних ресурсів у період доринкової економіки був питомий показник сукупного народногосподарського ефекту від рекреаційного оздоровлення.

Залежно від галузі природокористування в основу визначення ренти покладено сукупні затрати, наприклад, пов'язані з геологорозвідкою під час визначення запасів мінеральних вод, чи результатів функціонування якоїсь галузі, пов'язаної з природокористуванням.

У туризмі виокремлюють дві форми диференційної ренти: територіальну (різниця цінності ресурсів території, задіяної у туристичний процес) і часову (різниця у тривалості туристичного сезону).

Економічну оцінку природних рекреаційно-туристичних ресурсів розглядають також А. Живицький, П. Жук та ін. Скажімо, останній автор пропонує методику оцінки природного рекреаційного потенціалу окремих субгалузей рекреації, в тому числі й туризму, та визначення інтегрального рекреаційного потенціалу регіону. Запропонована методика оцінки дає змогу виявити природно-рекреаційний потенціал не лише окремої галузі, а й певних

територіальних поєднань регіону, підсистем, навіть окремих закладів туристично-рекреаційної спеціалізації.

Професор В. Руденко пропонує визначати потенціал природних рекреаційних територій через грошову оцінку вільного часу. Вартість вільного часу, за його рекомендацією, вимірюють величиною валового національного продукту, створеного зайнятим населенням за одиницю часу і розрахованого на чисельність усього населення України, яке використовувало туристичні ресурси.

Останніми роками все більше дослідників економічної оцінки природних ресурсів дотримуються того, що не завжди доцільно застосовувати рентну концепцію. Адже сама методика розрахунку є складним процесом. Вона передбачає врахування великої кількості чинників і показників у процесі дослідження туристично-рекреаційного центру чи іншого територіального поєднання.

Водночас, поза увагою вчених залишається питання економічної оцінки естетичної привабливості, визначення ефекту від відвідування природних відпочинкових об'єктів, які не володіють, скажімо, ринковим товаром, і важко визначити вартість за допомогою рентної концепції. Необхідність економічної оцінки таких ресурсів довілля спричинене такими обставинами:

- неадекватністю відображення дефіцитності сучасних ринкових цін на природні ресурси;
- потребою обліку й екологічного аудиту ресурсів з метою запобігання негативного впливу на природні екосистеми;
- необхідністю застосування диференційованого підходу для встановлення податків, субсидій у сфері природокористування;
- потребою точнішого визначення макроекономічних параметрів із урахуванням амортизації природних систем.

Отже, неринковість більшості екологічних товарів вимагає нових підходів до оцінки природних туристичних ресурсів.

Певний інтерес викликає *метод суб'єктивного*, або як його ще називають, *метод умовного оцінювання*. Він ґрунтується на соціологічному опитуванні, де пропонують зробити споживчий вибір у ситуації гіпотетичного ринку на користь довкілля. Мета дослідження полягає у визначенні суб'єктивних оцінок, котрі близькі до тих, що виявилися б у випадку існування справжнього ринку на екологічні товари. Цю методику найчастіше використовують у розвинутих країнах світу для оцінювання суспільних благ, які уподібнюються доступу до якісної води, чистого повітря тощо.

Метод індивідуальних витрат на подорож широко застосовують для оцінки доходів від туризму. Він ґрунтується на припущенні, що величина затрат на відвідування природно-відпочинкового об'єкта прямо пропорційна доходу, який отримує особа від відвідування цього об'єкта. Такі затрати визначають кількістю часу, витраченого на подорож, вартістю проїзду та величиною втраченого заробітку під час відпочинку.

Метод гедонічного ціноутворення, або метод цін задоволення (hedonic – грецького походження і означає «із задоволенням»), установлює залежність між якістю послуг довкілля (рівень шумових забруднень, чистоти повітря, мальовничості околиць) і цінами ринкових благ (скажімо, на помешкання). Таке трактування вартості дає змогу стверджувати: нечітко виражені, але внутрішньо притаманні ціни існують для кожної властивості товару, їх можна визначити на основі ринкових цін.

Для повнішого розуміння згаданого методу використаємо такий приклад. Коли ми бажаємо купити садибу (дачу), то із пропонованих варіантів вибираємо найкращий. Це означає, що наш об'єкт має ознаки, котрі нас найбільше задовольняють. За однакових характеристик двох садіб (кількість кімнат у житловому приміщенні, господарських будівель і площі присадибної ділянки) оберемо той об'єкт, який має кращі екологічні властивості: розташований у затишній частині поселення, його оточує мальовничий краєвид тощо. Тобто, частина плати за вибрану садибу чи дачу є ціною доходу, отриманого від довкілля, – ціною «задоволення» жити у привабливому

природному середовищі. Отже, різниця у ринкових цінах на об'єкти нерухомості виникає через розбіжності в якості довкілля і конкретною ціною, тобто готовністю споживачів заплатити за високу якість цього довкілля, а в кінцевому підсумку - здійснити економічну оцінку його поліпшення.

Метод ноосферної (біосферної) функції, запропонований Л. Гринів, також використовують для оцінки природних туристичних ресурсів. Суть цього методу зводиться до того, що ресурси кожної наземної екосистеми як природного капіталу мають оцінювати з урахуванням критеріїв збереження її стаціонарних станів, тобто на основі функцій негентропії (міри невизначеності). Цей метод дає змогу визначити екосистемну цінність природних ресурсів. У його основу покладена запропонована теорія збалансованого розвитку екосоціосистем, побудована на законах їхнього енергетичного відтворення.

Оскільки завданням оцінки вважають організацію природних туристичних ресурсів, беручи до уваги особливості та результати їхньої експлуатації, то вибір методів оцінювання насамперед залежить від мети й очікуваних результатів.

Проаналізовані методи економічної оцінки природних туристичних ресурсів засвідчують, що запропоновані підходи, можливо, не повністю вирішують завдання. Водночас поруч із рентною оцінкою все ширше прокладають собі дорогу ринкові підходи до визначення витрат і вартості складових природного ресурсу (метод суб'єктивного оцінювання, метод витрат на подорожі, метод гедонічного оцінювання, метод ноосферної функції та ін.), які становлять науково-практичний інтерес для географічної і економічної науки.

Поняття, організаційні форми та види туризму

Значення туризму для сучасного суспільства величезна. Можна виділити три основні напрямки впливу туризму на життя суспільства: економічний, соціальний, гуманітарний.

1. Економічне значення туризму:

- джерело доходу для місцевого населення і туристичних центрів;
- впливає на розвиток галузей, що випускають предмети споживання, торгівлі, будівництва, сільського господарства;
- сприяє розвитку транспортного комплексу, служб зв'язку;
- сприяє розвитку розважального та пізнавального бізнесу;
- зумовлює зростання попиту на вироби місцевої промисловості і сувеніри;
- сприяє припливу грошових коштів, у тому числі іноземної валюти.

Але вплив туризму на економіку регіону має свої проблемні сторони, а саме: туристичний рух носить сезонний характер, що позначається на попиті і виробництві та впливає на рентабельність туристичних підприємств і підприємств інших виробництв, орієнтованих на обслуговування туристів (особливо трудо - і капіталомісткі підприємства, сфера послуг) і вносить зміни в міграційні потоки населення.

2. Соціальне значення туризму.

- відновлення психофізіологічних ресурсів суспільства, працездатності людини і соціуму в цілому;
- раціональне використання робочого часу;
- забезпечення зайнятості населення;
- зростання доходів трудящих;
- екологічно безпечний туризм і спрямованість його на підтримку, і відновлення рекреації.

3. Гуманітарне значення туризму.

- сприяння розвитку інтелекту людини, розширенню його кругозору через знайомства з побутом, історією, культурою різних країн і народів;
- сприяння розвитку мирних, дружніх відносин між народами, робить значний внесок у сферу культурних обмінів;
- відіграє значну роль у вихованні підростаючого покоління.

*Загальні правові, організаційні та соціально-економічні засади реалізації державної політики України в галузі туризму визначаються **Законом України «Про туризм»** від 8 листопада 2003 року № 1282-VI. Він спрямований на забезпечення закріплених Конституцією України прав громадян на відпочинок, свободу пересування, охорону здоров'я, на безпечне для життя і здоров'я довкілля, задоволення духовних потреб та інших прав при здійсненні туристичних подорожей. Він встановлює засади раціонального використання туристичних ресурсів та регулює відносини, пов'язані з організацією і здійсненням туризму на території України.*

Туристичні ресурси України

Туристичними ресурсами України є пропоновані або такі, що можуть пропонуватися, туристичні пропозиції на основі та з використанням об'єктів державної, комунальної чи приватної власності.

Напрями освоєння і розвитку туристичних ресурсів України визначаються органами державної влади, органами місцевого самоврядування відповідно до програм розвитку туризму.

Класифікація та оцінка туристичних ресурсів України, режим їх охорони, порядок використання з обліком гранично припустимих навантажень на об'єкти культурної спадщини та довкілля, порядок збереження цілісності туристичних ресурсів України, заходи для їх відновлення визначаються відповідно до закону.

Унікальні туристичні ресурси можуть знаходитися на особливому режимі охорони, що обмежує доступ до них. Обмеження доступу до туристичних ресурсів визначається їх реальною пропускною спроможністю, рівнем припустимого антропогенного навантаження, сезонними та іншими умовами.

Під час містобудівного планування, проектування, розміщення, будівництва і реконструкції об'єктів містобудування на територіях рекреаційних зон відповідні органи виконавчої влади, власники об'єктів містобудування повинні передбачати максимальну інтеграцію споруджуваних

об'єктів до місцевого соціально-економічного, природного та історико-культурного середовища.

Для практики туризму велике значення має його класифікація – виявлення окремих видів і форм туризму в залежності від основного показника – критерію.

Як будь-яка інша класифікація, класифікація видів туризму допомагає більш досконально вивчити розвиток туризму, його видозміни і основні тенденції.

Туризм – складне і багатопланове поняття. Дуже складно виділити форми та види туризму в їх чистому вигляді, тому *в світі немає єдиної класифікації*. Ті, що існують, мають деякі розбіжності, але в цілому між собою узгоджуються.

Туризм можна класифікувати за різними критеріями:

1. За мети поїздки. Цей критерій має вирішальне значення, тому що саме мета поїздки найбільше впливає на формування туру і організацію туристичного обслуговування. Подорожуючи, турист може ставити перед собою кілька цілей, але тільки одна з них буде домінуючою.

Залежно від мети відрізняють наступні види туризму:

Пізнавальний або культурно-розважальний. Включає поїздки людей з метою ознайомлення з природними, історико-культурними пам'ятками, музеями, театрами, суспільним ладом, життям і традиціями народів у відвідуваній країні. Пізнавальні цілі можуть поєднуватися з метою відпочинку.

Діловий. В основі цього виду туризму лежить необхідність виконання службових або професійних завдань. Поїздки з діловими цілями розглядаються як одна з найважливіших складових частин сучасного туристичного обміну. Ділові поїздки вкрай важливі з економічної точки зору, так як вони не залежать від сезонних чинників. До ділового туризму відносяться поїздки делегацій чи окремих осіб для участі в міжнародних переговорах, нарадах, святах, коронаціях, церемоніях вступу на посаду глав держави і урядів. Але до числа

туристів не включаються дипломатичні працівники посольств і консульств, співробітники торгових представництв та інших організацій, які працюють за кордоном.

До різновиду ділового туризму відносяться поїздки для участі або відвідування національних і міжнародних виставок і ярмарків, поїздки у складі спеціалізованих груп по професіях. Розвиток ділового туризму в першу чергу пов'язан з інтернаціоналізацією бізнесу, який останнім часом захоплює найбільші компанії світу.

Етнічний. Мета цього туризму – відвідання родичів, місця народження свого або батьків. Особливе значення даний вид туризму має для країн, частина населення яких проживає за кордоном. Зокрема цей вид туризму є актуальним для нашої країни.

Релігійний туризм (паломництво) є одним із самих старих видів туризму і являє собою пересування людей до «святих місць» з метою відвідування храмів і монастирів у дні релігійних свят або для замолювання гріхів.

Спортивний туризм – це поїздки для участі в різних спортивних змаганнях. Спортивний туризм поділяється на два різновиди: активний поїздка та перебування в відвідуваному місці для безпосередньої участі у спортивних змаганнях і пасивний – коли поїздка та перебування здійснюються для участі у спортивних змаганнях у якості глядача.

Він включає ряд різновидів (залежно від способу руху): гірський, водний, лижний, велосипедний.

Рекреаційний туризм або відпускнуї – це пересування людей у вільний час з метою відпочинку, необхідного для відновлення фізичних і духовних сил людини. Для багатьох країн світу цей вид туризму є найбільш поширеним і масовим.

Під *навчальним* туризмом розуміють поїздки з метою отримання або поліпшення своїх знань. Найбільш поширені – вивчення іноземної мови, так зване «занурення» та безпосереднє спілкування з носіями мови.

Екзотичний туризм пов'язаний з бажанням побачити, пізнати і відчувати щось незвичайне, не притаманне повсякденному житті. Це кліматичні умови, незвичайна флора і фауна, кухня різних народів, архітектура, національні звичаї та ін.

Екологічний туризм отримав найбільш широке поширення й визнання в наш час, оскільки екологія з кожним днем набуває все більшого значення. Дбайливе ставлення до природи і навколишнього середовища є одним з привабливих елементів туризму.

Використання транспортних засобів. Туризм припускає переміщення людей з одного місця в інше як усередині країни, так і за її межами. Подорож з використанням стандартних видів транспорту: повітряний транспорт (рейси за розкладом, поза розкладом), водний транспорт (пасажирські лінії, пороми, круїзи), сухопутний транспорт (залізничний, міжміські та міські автобуси, приватні автомашини, прокат транспортних засобів тощо) або з використанням екзотичних видів транспорту (канатна дорога, фунікулер, повітряна куля, дельтаплан та ін.).

2. За тривалістю поїздки.

Подорож по країні проживання або ж поза країни проживання може тривати від 24 годин до року за міжнародним законодавством. Тривалість перебування або поїздки є важливим статистичним показником, який відіграє роль при визначенні максимальної межі, після якої відвідини не вважаються більше туристичними. За тривалістю перебування поїздки поділяються на *тривалі, короткострокові та тури вихідного дня.*

3. За інтенсивність туристичних потоків.

Активний туристичний сезон характеризується великим потоком туристів. Виділяють два основних туристичних періоду:

- літній (з кінця травня по середину вересня в період літніх відпусток і шкільних канікул);
- зимовий (з середини грудня до кінця лютого – період гірськолижного сезону, різдвяних і новорічних свят).

Постійний туризм характеризується відносно рівномірним відвіданням туристичних районів і населених пунктів протягом усього року. У нашій країні восени і навесні кількість туристів значно зменшується в порівнянні з активним сезоном. Несезон характерний для тих районів, які відвідуються туристами в певну пору року і є одно-сезонними.

4. За рівнем організації.

Індивідуальний тур – незалежна подорож одного або декількох осіб. Об'єднання туристів в одну групу обумовлюється спільністю інтересів і цілей поїздки, а також порівняно більш низькими цінами в порівнянні з індивідуальними турами у зв'язку з наданням групових знижок.

Характер організації подорожі може бути *організований* і *самодіяльний*.

Подорож одного туриста чи групи туристів за попередньо розробленої туристичною фірмою програмі називається *організованим*. Організовані туристи забезпечуються необхідним туристичним сервісом, яка оговорюється в заздалегідь придбаних турах.

Самодіяльний або так званий *альтернативний туризм*, де в якості організатора подорожі виступає не туроператор, а сам турист, мандрівник, використовуючи рекламні матеріали, за допомогою інформаційних мереж. Іншими словами, турист сам визначає тривалість поїздки, маршрут, відвідувані об'єкти, сам бронює готель і т.д., він не пов'язаний жодними зобов'язаннями з туристичною фірмою.

5. За демографічним і соціальним складом учасників поїздки.

У залежності від місця проживання туриста (міський житель чи сільський), від соціального становища в суспільстві (дитячий, шкільний, молодіжний, сімейний, з професійного складу та ін.). Грає роль і вік туриста. Останнім часом значно збільшилася кількість туристів похилого (пенсійного) віку.

6. За спрямованістю туристичних потоків.

В'їзний – подорожі по країні осіб, які постійно проживають в інших країнах.

Виїзний – подорож осіб, що постійно проживають в країні, в іншу країну.

Внутрішній – подорож по країні осіб, які постійно в ній проживають.

7. За принципом оплати.

Комерційний – це стандартний варіант, коли туристична фірма реалізує свій турпродукт покупцеві і відповідно отримує прибуток.

Під *соціальним* туризмом розуміють подорожі, субсидовані з коштів, що виділяються державою на соціальні потреби, при цьому окремим категоріям туристів держава, у порядку встановленому законодавством, надає пільги соціального характеру. Зміцнити свої позиції соціальний туризм може лише за наявності довгострокової продуманої соціальної політики в галузі туризму на національному, регіональному та міжнародному рівнях.

Інтенсив-туризм являє собою заохочувальну поїздку за рахунок фірми, організовану підприємством для своїх працівників за досягнення у праці (наприклад, за підвищення загального обсягу продажів, ефективну рекламу, допомогу в навчанні персоналу тощо).

Класифікація в туризмі має важливе значення для його практики. Вона дозволяє вирішувати проблеми його територіальної організації, планувати розвиток матеріальної бази, виявляти попит і формувати ринок туризму, виробляти і реалізувати туристичний продукт.

Учасниками відносин, що виникають при здійсненні туристичної діяльності, є юридичні та фізичні особи, які створюють туристичний продукт, надають туристичні послуги (перевезення, тимчасового розміщення, харчування, екскурсійного, курортного, спортивного, розважального та іншого обслуговування) чи здійснюють посередницьку діяльність із надання характерних та супутніх послуг, а також громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства (туристи, екскурсанти, відвідувачі та інші), в інтересах яких здійснюється туристична діяльність.

Суб'єктами, що здійснюють та/або забезпечують туристичну діяльність є:

- *туристичні оператори* (туроператори) – юридичні особи, створені згідно із законодавством України, для яких виключною діяльністю є організація та забезпечення створення туристичного продукту, реалізація та надання туристичних послуг, а також посередницька діяльність із надання характерних та супутніх послуг і, які в установленому порядку, отримали ліцензію на туроператорську діяльність;

- *туристичні агенти* (турагенти) – юридичні особи, створені згідно із законодавством України, а також фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, які здійснюють посередницьку діяльність з реалізації туристичного продукту туроператорів та туристичних послуг інших суб'єктів туристичної діяльності, а також посередницьку діяльність щодо реалізації характерних та супутніх послуг і які в установленому порядку отримали ліцензію на турагентську діяльність;

- інші суб'єкти підприємницької діяльності, що надають послуги з тимчасового розміщення (проживання), харчування, екскурсійних, розважальних та інших туристичних послуг;

- гіді-перекладачі, екскурсіводи, спортивні інструктори, провідники та інші фахівці туристичного супроводу – фізичні особи, які проводять діяльність, пов'язану з туристичним супроводом і які в установленому порядку отримали дозвіл на право здійснення туристичного супроводу, крім осіб, які працюють на відповідних посадах підприємств, установ, організацій, яким належать чи які обслуговують об'єкти відвідування;

- фізичні особи, які не є суб'єктами підприємницької діяльності та надають послуги з тимчасового розміщення (проживання), харчування тощо.

Питання для самоконтролю

- 1. Якими законодавчими актами визначаються загальні засади раціонального використання туристичних ресурсів в Україні?*
- 2. Що належить до туристичних ресурсів України? Наведіть приклади.*

3. *Дайте визначення поняттю туризм.*
4. *За якими критеріями можна класифікувати сучасний туризм?*
5. *Які види туризму існують? Дайте коротку характеристику найбільш поширеним з них.*
6. *Хто є учасниками відносин, що виникають при здійсненні туристичної діяльності?*

1.7 Організація та планування туристичної діяльності в Україні

Держава проголошує туризм одним з пріоритетних напрямів розвитку економіки та культури і створює умови для туристичної діяльності.

Реалізація державної політики в галузі туризму здійснюється шляхом:

- визначення і реалізації основних напрямів державної політики в галузі туризму, пріоритетних напрямів розвитку туризму;
- визначення порядку класифікації та оцінки туристичних ресурсів України, їх використання та охорони;
- спрямування бюджетних коштів на розробку і реалізацію програм розвитку туризму;
- визначення основ безпеки туризму;
- нормативного регулювання відносин у галузі туризму (туристичного, готельного, екскурсійного та інших видів обслуговування громадян);
- ліцензування в галузі туризму, стандартизації і сертифікації туристичних послуг, визначення кваліфікаційних вимог до посад фахівців туристичного супроводу, видачі дозволів на право здійснення туристичного супроводу;
- встановлення системи статистичного обліку і звітності в галузі туризму та курортно-рекреаційного комплексу;
- організації і здійснення державного контролю за дотриманням законодавства в галузі туризму;

- визначення пріоритетних напрямів і координації наукових досліджень та підготовки кадрів у галузі туризму;
- участі в розробці та реалізації міжнародних програм з розвитку туризму.

Основними цілями державного регулювання в галузі туризму є:

- забезпечення закріплених Конституцією України прав громадян на відпочинок, свободу пересування, відновлення і зміцнення здоров'я, на безпечне для життя і здоров'я довкілля, задоволення духовних потреб та інших прав;
- безпека туризму, захист прав та законних інтересів туристів, інших суб'єктів туристичної діяльності та їх об'єднань, прав та законних інтересів власників або користувачів земельних ділянок, будівель та споруд;
- збереження цілісності туристичних ресурсів України, їх раціональне використання, охорона культурної спадщини та довкілля, врахування державних і громадських інтересів при плануванні та забудові територій;
- створення сприятливих умов для розвитку індустрії туризму, підтримка пріоритетних напрямів туристичної діяльності.

Основними пріоритетними напрямками державної політики в галузі туризму є:

- удосконалення правових засад регулювання відносин у галузі туризму;
- забезпечення становлення туризму як високорентабельної галузі економіки України, заохочення національних та іноземних інвестицій у розвиток індустрії туризму, створення нових робочих місць;
- розвиток в'їзного та внутрішнього туризму, сільського, екологічного (зеленого) туризму;
- розширення міжнародного співробітництва, утвердження України на світовому туристичному ринку;
- створення сприятливих для розвитку туризму умов шляхом спрощення та гармонізації податкового, валютного, митного, прикордонного та інших видів регулювання;

- забезпечення доступності туризму та екскурсійних відвідувань для дітей, молоді, людей похилого віку, інвалідів та малозабезпечених громадян шляхом запровадження пільг стосовно цих категорій осіб.

Для забезпечення охорони туристичних ресурсів України, їх збереження та відновлення, раціонального використання, забезпечення безпеки туризму, конституційних прав громадян на відпочинок та інших прав громадян, патріотичного виховання органами державної влади та органами місцевого самоврядування в межах їх повноважень затверджуються державні цільові, регіональні та інші програми розвитку туризму.

Програми розвитку туризму затверджуються з метою реалізації довгострокових пріоритетів країни в галузі туризму і становлять комплекс взаємопов'язаних правових, економічних та організаційних заходів, спрямованих на реалізацію конституційних прав громадян, розвиток туристичної галузі.

Державні цільові, регіональні та інші програми розвитку туризму повинні передбачати заходи щодо забезпечення безпеки в галузі туризму.

Порядок формування, фінансування і реалізації регіональних та місцевих програм розвитку туризму визначається законом.

Ліцензування туристичної діяльності.

З метою створення рівних можливостей суб'єктам туристичної діяльності на ринку туристичних послуг та забезпечення захисту прав і законних інтересів громадян, захисту навколишнього природного середовища, підвищення рівня туристичного обслуговування здійснюється ліцензування туроператорської та турагентської діяльності.

Суб'єкт підприємницької діяльності, який отримав ліцензію на туроператорську діяльність, має виключне право на надання послуг з оформлення документів для виїзду за межі України. Туроператор може

здійснювати також і турагентську діяльність без отримання ліцензії на турагентську діяльність.

Загальний розмір частки туроператора в статутних фондах інших туроператорів України не може перевищувати 20 відсотків їх статутних фондів.

Суб'єкт господарювання не має права у своїй назві використовувати слова «туроператор» і «турагент» без отримання ним ліцензії на здійснення відповідно туроператорської чи турагентської діяльності.

Не може бути видана ліцензія на туроператорську чи турагентську діяльність суб'єкту підприємницької діяльності із назвою, тотожною назві іншого суб'єкта підприємницької діяльності, якому ліцензія видана раніше і інформація про нього внесена до відповідного реєстру.

Сертифікація і стандартизація у сфері туристичної діяльності.

Державна система стандартизації у сфері туристичної діяльності спрямована на:

- захист інтересів споживачів і держави з питань безпеки туризму, життя і здоров'я громадян, охорони майна та довкілля;
- класифікацію туристичних ресурсів України, забезпечення їх охорони, встановлення гранично припустимих навантажень на об'єкти культурної спадщини та довкілля;
- підвищення якості товарів, робіт, послуг відповідно до потреб споживачів;
- забезпечення безпеки об'єктів туристичних відвідувань з урахуванням ризику виникнення природних і техногенних катастроф та інших надзвичайних ситуацій;
- взаємозамінність та сумісність товарів, робіт, послуг, їх уніфікацію;
- створення нормативної бази функціонування систем стандартизації і сертифікації товарів, робіт, послуг.

Сертифікація товарів, робіт, послуг у сфері туристичної діяльності здійснюється з метою:

- запобігання реалізації товарів, робіт, послуг, небезпечних для життя, здоров'я людей, майна і довкілля;

- сприяння споживачам у свідомому виборі товарів, робіт, послуг;

- забезпечення дотримання обов'язкових норм, правил, вимог щодо охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки;

- гармонізації стандартів, норм і правил з міжнародними стандартами, рекомендаціями, нормами і правилами, що стосуються вимог до об'єктів відвідування і туристичних послуг, взаємодії туроператорів, використання обмежених туристичних ресурсів, якості і видів туристичних послуг.

Перелік туристичних послуг, що підлягають обов'язковій сертифікації стосовно безпеки для життя та здоров'я людей, захисту їх майна та охорони довкілля, порядок проведення сертифікації послуг у сфері туристичної діяльності визначаються Кабінетом Міністрів України відповідно до закону.

З метою підвищення рівня туристичного обслуговування, сприяння споживачам у свідомому виборі туристичних послуг, забезпечення рівних можливостей суб'єктам туристичної діяльності на ринку туристичних послуг, забезпечення захисту прав і законних інтересів, життя, здоров'я та майна громадян, підвищення рівня екологічної безпеки *об'єктам туристичної інфраструктури присвоюються категорії якості та рівня обслуговування.*

Встановлення об'єктам туристичної інфраструктури (готелям, іншим об'єктам, призначеним для надання послуг з розміщення, закладам харчування, курортним закладам тощо) відповідної категорії здійснюється за заявою його власника. Види категорій об'єктів туристичної інфраструктури, порядок їх встановлення та зміни визначаються Кабінетом Міністрів України.

Договір на туристичне обслуговування.

За договором на туристичне обслуговування одна сторона (туроператор, турагент) за встановлену договором плату зобов'язується забезпечити надання за замовленням іншої сторони (туриста) комплексу туристичних послуг (туристичний продукт).

До договору на туристичне обслуговування застосовуються загальні положення договору про надання послуг, якщо інше не передбачено законом та не суперечить суті зобов'язання.

Договір на туристичне обслуговування укладається в письмовій (електронній) формі відповідно до закону. Договір на туристичне обслуговування може укладатися шляхом видачі ваучера.

До укладення договору на туристичне обслуговування споживачу туристичного продукту має бути надана інформація про:

1) основні вимоги пропонованих до оформлення виїзних/в'їзних документів (паспорт, дозвіл (віза) на в'їзд/виїзд до країни тимчасового перебування), у тому числі інформацію щодо термінів їх оформлення;

2) медичні застереження стосовно здійснення туристичної поїздки, у тому числі протипоказання через певні захворювання, особливості фізичного стану (фізичні недоліки) і віку туристів для участі в поїздки;

3) туроператора (турагента), його місцезнаходження і поштові реквізити, наявність ліцензії на здійснення туристичної діяльності, сертифікатів відповідності та іншу інформацію відповідно до законодавства про захист прав споживачів;

4) розмір фінансового забезпечення туроператора чи турагента на випадок його неплатоспроможності чи неспроможності (банкрутства) та кредитну установу, яка надала таке забезпечення.

До початку надання туристичних послуг споживачу за його вимогою повинна бути надана інформація:

- про загальні умови типового (публічного) договору на надання туристичних послуг (за його наявності);

- програма туристичного обслуговування;
- характеристика транспортних засобів, що здійснюють перевезення, у тому числі їх вид і категорія, терміни стикувань (сполучення) рейсів, а також інша обов'язкова інформація, передбачена кодексами і правилами перевезень (якщо перевезення входить до складу туристичного обслуговування);
- характеристика готелів, інших місць розміщення туристів, у тому числі їх місце розташування, класифікація за законодавством країни (місця) тимчасового перебування, відомості про підтвердження відповідності послуг готелю встановленим вимогам, відомості про правила тимчасового проживання, строки і порядок оплати готельного обслуговування, а також інша обов'язкова інформація, передбачена цим Законом, іншими нормативно-правовими актами (якщо готельне обслуговування входить до складу послуг з туристичного обслуговування);
- про звичаї місцевого населення, пам'ятки природи, історії, культури та інші об'єкти туристичного показу, що знаходяться під особливою охороною, стан навколишнього природного середовища, санітарну та епідеміологічну обстановку;
- про правила в'їзду до країни (місця) тимчасового перебування та перебування там;
- про види і способи забезпечення харчування під час туристичної поїздки;
- про види та тематику екскурсійного обслуговування, порядок зустрічей і проведів, супроводу туристів;
- про дату і час початку та закінчення туристичного обслуговування, його тривалість;
- відомості про мінімальну кількість туристів у групі, терміни інформування туриста про те, що туристична поїздка не відбудеться через недобір групи;

- відомості про страхову організацію, що здійснює страхування ризиків, пов'язаних з наданням туристичного обслуговування, розмір страхових відшкодувань, порядок і умови їх виплати;

- про ціну туристичного обслуговування і порядок здійснення оплати;

- про місце перебування організації (організацій), уповноваженої туроператором на прийняття претензій туристів, а також про адреси і телефони українських дипломатичних установ у країні тимчасового перебування або місцевих служб, до яких можна звернутися у разі виникнення труднощів під час туристичної поїздки.

Кожна із сторін договору може вимагати внесення змін або розірвання договору у зв'язку з істотними змінами обставин, з яких вони виходили при укладенні договору.

До істотних змін обставин належать:

- 1) погіршення умов подорожі, зміна термінів подорожі;
- 2) непередбачене збільшення транспортних тарифів;
- 3) введення нових або підвищення діючих ставок податків і зборів та інших обов'язкових платежів;
- 4) різка зміна курсу національних валют;
- 5) інші підстави, за домовленістю сторін.

Турист вправі відмовитися від виконання договору до початку подорожі за умови оплати туроператору або турагенту фактично понесених ними витрат за послуги, надані до цього повідомлення.

Туроператор або турагент вправі відмовитися від виконання договору лише за умови повного відшкодування замовникові збитків, підтверджених у встановленому порядку та заподіяних внаслідок розірвання договору, крім випадку, коли це відбулося з вини туриста.

Якість туристичних послуг повинна відповідати умовам договору, порядок і способи захисту порушених прав туристів визначаються законодавством про захист прав споживачів.

Договір на екскурсійне обслуговування.

За договором на екскурсійне обслуговування одна сторона (суб'єкт, що здійснює туристичну діяльність) за встановлену договором плату зобов'язується надати за замовленням іншої сторони (екскурсанта) обслуговування, істотною частиною якого є послуги екскурсовода (гіда-перекладача) загальною тривалістю не більше 24 годин, які не включають у себе послуги з розміщенням.

Договір на екскурсійне обслуговування укладається за правилами, визначеними цивільним законодавством, у тому числі шляхом видачі ваучера.

Особа, яка надає екскурсійні послуги, зобов'язана до укладення договору на екскурсійне обслуговування надати екскурсанту необхідну і достовірну інформацію щодо екскурсійного обслуговування, його видів і особливостей, кваліфікації екскурсовода, про порядок і строки оплати екскурсійних послуг, а також надати екскурсанту на його прохання іншу інформацію з питань екскурсійного обслуговування.

Договір на готельне обслуговування.

За договором на готельне обслуговування одна сторона (готель або інший суб'єкт, що надає послуги з розміщення) зобов'язується за дорученням іншої сторони (проживаючого) надати послуги по тимчасовому проживанню (ночівлі) у спеціально обладнаному жилому приміщенні (номері), виконати або організувати виконання інших визначених договором на готельне обслуговування послуг, пов'язаних з тимчасовим проживанням, а проживаючий зобов'язується сплатити за ці послуги встановлену плату.

До послуг, пов'язаних з тимчасовим розміщенням, належать послуги з обслуговування жилого приміщення (номера), харчування (ресторанного обслуговування), із збереження майна і багажу проживаючого, а також інші послуги, надані залежно від категорії готелю.

Готель або інший суб'єкт, що надає послуги з розміщення, зобов'язаний до укладення договору надати необхідну і достовірну інформацію про послуги

з готельного обслуговування, їх види і особливості, про порядок і терміни оплати послуг готелю та надати проживаючому на його прохання інші пов'язані із договором і відповідним готельним обслуговуванням відомості, а також іншу інформацію, передбачену законодавством про захист прав споживачів.

Ваучер.

Ваучер – форма письмового договору на туристичне або на екскурсійне обслуговування, яка може використовуватися відповідно до Закону України «Про туризм». У договорі на туристичне обслуговування, укладеному шляхом видачі ваучера, мають міститися такі дані:

- найменування та місцезнаходження суб'єкта туристичної діяльності, номер ліцензії (дозволу) на відповідний вид діяльності, юридична адреса;
- прізвище, ім'я (по батькові) туриста (при груповій поїздці прізвища, імена (по батькові) членів групи);
- строки надання і види туристичних послуг, їх загальна вартість;
- назва, адреса та номер телефону об'єкта розміщення, його тип та категорія, режим харчування;
- розмір фінансового забезпечення відповідальності туроператора (турагента) або межі відповідальності суб'єкта туристичної діяльності за договором агентування;
- інші дані, обумовлені характером угоди, складом групи тощо;
- дата видачі ваучера.

Ваучер є документом суворого обліку.

Порядок оформлення ваучера та його використання затверджується центральним органом виконавчої влади в галузі туризму.

Наукові дослідження розвитку туризму.

Наукові дослідження розвитку туризму проводяться з метою:

- наукового забезпечення державної політики в галузі туризму, прогнозування та визначення перспектив його розвитку;

- встановлення методик класифікації та оцінки туристичних ресурсів, режиму їх охорони, збереження та відновлення, порядку використання;
- обліку гранично припустимих навантажень на об'єкти культурної спадщини та довкілля;
- розробки пропозицій щодо проектів державних цільових, регіональних та місцевих програм розвитку туризму, а також щодо визначення ліцензійних умов та переліку посад фахівців туристичного супроводу, кваліфікаційних вимог щодо них, удосконалення професійної підготовки фахівців у сфері туристичної діяльності тощо.

Визначення пріоритетних напрямів, керівництво та координація наукових досліджень у галузі туризму належать до компетенції наукового центру розвитку туризму.

Положення про науковий центр розвитку туризму затверджується центральним органом виконавчої влади в галузі туризму.

Питання для самоконтролю

1. *Яким шляхом реалізується державна політика в галузі туризму?*
2. *Що є основними цілями державного регулювання в галузі туризму?*
3. *Назвіть основні пріоритетні напрями державної політики в галузі туризму.*
4. *В чому полягають особливості отримання ліцензії на здійснення туристичної діяльності в Україні?*
5. *На що спрямована державна система стандартизації у сфері туристичної діяльності?*
6. *Що повинен містити договір на туристичне обслуговування?*
7. *В чому полягають особливості договорів на екскурсійне та готельне обслуговування?*
8. *Дати визначення поняттю ваучер.*
9. *Назвіть перспективи розвитку туристичної індустрії в Україні.*

Змістовний модуль 2

ТЕМА 2. ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНІЙ СФЕРІ

2.1 Передумови виникнення ідей сталого розвитку

Актуальність проблеми.

Проблема сталого розвитку – одна з найбільш актуальних у сучасному світі. Нею опікуються світові лідери, їй присвячені сотні урядових і міжурядових програм, вона вже багато років стоїть у порядку денному найвпливовіших міжнародних організацій.

Під кінець минулого та на початку нинішнього століття Організація Об'єднаних Націй розгорнула наполегливу діяльність з цієї проблематики. Були проведені такі важливі заходи, як всесвітні конференції, спеціальні сесії Генеральної Асамблеї ООН, зустрічі на найвищому рівні представників практично всіх країн світу. Проблема сталого розвитку перетворилася на важливу складову внутрішньої та зовнішньої політики багатьох держав на різних континентах. Про її не лише політичну, а й наукову актуальність свідчить та увага, яка приділяється сталому розвитку у науковому середовищі. Ведуться масштабні наукові дослідження, написані та перекладені різними мовами тисячі наукових звітів, фундаментальних монографій і навчальних посібників, проблемних статей і популярних брошур. Сучасні методи обробки інформації з використанням комп'ютерної техніки і новітнього програмного забезпечення дають можливість значно розширити моніторинг природних та суспільних процесів, зробити його більш повним, оперативним, а головне – комплексним, і на цій основі моделювати сучасний і подальший розвиток біосфери, людини, людства.

Слід зазначити важливу особливість проблеми сталого розвитку. Її гострота не спадає з часом, а навпаки – зростає. І це за умов тієї великої уваги,

що приділяється їй в усьому світі урядами, громадськими організаціями, вченими, пересічними людьми. Це свідчить, що заходи, які вживаються світовою спільнотою для її розв'язання, не є досить ефективними, а ресурси, що виділяються для цього – недостатні. Схоже, що зусилля світової співдружності у напрямі реалізації сталого розвитку неадекватні загрозам, що продукуються подальшим поступом людської цивілізації. Потрібна зміна самої парадигми розвитку, що сформувалася вже в далекому минулому і не відповідає сучасним реаліям, до яких перш за все відноситься глибина та швидкість змін умов життєдіяльності людини. Інноваційний світ потребує інноваційних підходів до визначення фундаментальних засад його сучасного розвитку.

Причини виникнення ідей сталого розвитку.

Передвісником сучасних підходів і ідей сталого розвитку слід вважати нашого співвітчизника академіка **В.І.Вернадського**, який майже століття тому створив **вчення про ноосферу**, єдність людини і природи, їхній тісний взаємозв'язок і взаємний вплив. В.І.Вернадський з його геніальною прозорливістю значною мірою випередив свій час. Людство підійшло до розуміння його ідей значно пізніше, у другій половині ХХ століття, коли реальна дійсність, практика виробництва, розподілу і споживання виявили небезпеку і згубність подальшого слідування засадам індустріальної моделі економічного, та й не лише економічного, а усього суспільного розвитку.

Для цієї моделі було характерним насильницьке, завойовницьке ставлення до природи, ілюзія невичерпності дешевих природних ресурсів, ставка на масштабність, а не ефективність виробництва. Потреби людей розвивалися, зростали кількісно і якісно, споживання збільшувалося за рахунок екстенсивного зростання, без врахування необхідності підтримки стабільного існування екосистем та обмеженості ресурсів (перш за все сировини та енергоносіїв) у глобальному масштабі.

Треба також взяти до уваги, що такий розвиток був пов'язаний з політикою індустріально розвинених країн, які забезпечували добробут і високі

життєві стандарти переважної більшості населення значною мірою за рахунок країн, які, позбавляючись колоніальної залежності, лише визначали шляхи політичного та економічного розвитку. Багато з них, особливо в Африці, і тепер, більше ніж через півстоліття як почали розвалюватися колоніальні імперії, так і не змогли побудувати самодостатню національну економіку. Зростає розрив у рівні життя, економічному та науково-технічному розвитку між так званим «золотим мільярдом» (населення найбільш розвинених країн) та колишньою колоніальною «периферією».

Проблема полягає ще й у тому, що неможливо підняти рівень споживання бідних країн до рівня споживання заможних і розвинених країн, повторюючи шлях останніх – не вистачить ресурсів Землі. Потрібні нові, нестандартні підходи на основі сучасних технологій, інформаційної революції, ключі від якої знаходяться у технологічно розвинених країнах. Чи готові вони поділитися результатами технологічних новацій з бідними, недостатньо розвиненими країнами? Однозначної відповіді на це запитання, на жаль, немає.

Наприкінці двадцятого століття людство опинилося у надзвичайно важкій ситуації: стало очевидним, що парадигма суспільного розвитку, яка була панівною протягом останніх століть, в основі якої було споживацьке, безвідповідальне ставлення до природи і ресурсів як чогось даного назавжди і невичерпного – ця парадигма себе вичерпала. Подальший розвиток цим шляхом без внесення радикальних змін веде у глухий кут, у безвихідь. Стало зрозумілим, що життєдіяльність людини, людства входить у протиріччя із фундаментальними засадами існування біосфери як цілісності і породжує нові й нові глобальні проблеми, що ставлять під сумнів подальше існування людини, її виживання як виду.

Деякі дослідники навіть ввели тоді новий термін – «криза цивілізації» – для характеристики ситуації, що склалася. Цим поняттям вони визначали, що люди у своїй діяльності щодо забезпечення усе нових і нових потреб порушують природні пропорції, вносять небезпечні, навіть незворотні зміни у

природний порядок існування людської спільноти, тваринного та рослинного світу, створюючи нові глобальні загрози, а адекватні механізми для зняття цих загроз не встигають створювати. Нерозв'язання, накопичення глобальних проблем, їхнє переплетення створюють загрозу втрати життя на Землі.

Більше того, відкрито порушуються норми міжнародного права, зафіксовані у Статуті Організації Об'єднаних Націй – такі як суверенність, недоторканість і територіальна цілісність держав, відмова від застосування сили і загрози силою у міжнародних відносинах.

За таких умов не може бути впевненості у тому, що не розпочнеться нова «холодна війна» з розкручуванням спіралі гонки озброєнь і повторенням на новому рівні усіх негараздів недалекого минулого. Не лише війна здійснює руйнівний вплив на стабільний і збалансований розвиток світової співдружності, країн і регіонів. Сама підготовка до війни обмежує і деформує соціально-економічний розвиток, вона є збитковою для суспільства, окремих країн і усього світу.

Треба відзначити особливий вплив на формування ідей сталого розвитку такого чинника як глобалізація, яка стала одним з вирішальних факторів сучасного світового розвитку.

Глобалізація. Цим терміном позначають об'єктивний процес усе більш тісного зближення, взаємодії, взаємозалежності різних країн і народів світу, перш за все, у економічній сфері, але також у сферах інформації, культури, технологій, управління. Глобалізація пов'язана із наявністю у світовій матеріальній культурі таких нових продуктів масового вжитку, послуг, технологій, які мають глобальний попит. З іншого боку, вона стала можливою за умов колосального накопичення капіталів окремими компаніями, фінансовими установами та країнами. Для них тісними стали національні кордони, вони стають головними гравцями на світовому ринку.

За своєю природою глобалізація є об'єктивним процесом, як взагалі є об'єктивними процеси розвитку продуктивних сил, технологічних перетворень,

економічної та політичної інтеграції.

Об'єктивний характер процесів глобалізації зовсім не означає відсутність в них «людського фактору». По-перше, безпрецедентне розширення ринків для окремих видів товарів та послуг означає, що значна частина людей в усьому світі споживає якісні та доступні товари і послуги, а також схвально сприймає такі аспекти глобалізації ринків. Йдеться про дуже широкий спектр споживання: від літаків корпорації «Боїнг», програмної продукції фірми «Майкрософт» інтернет-технологій, послуг мобільного зв'язку – до розважальних установ, світової мережі ресторанів «МакДональдс» чи безалкогольних напоїв «Кока-Кола» та «Пепсі-Кола».

По-друге, глобалізація реально відкриває нові можливості для мільярдів людей в усьому світі. Зростання світової торгівлі, інтернаціоналізація та мобільність виробництва, збільшення іноземних інвестицій, поширення новітніх технологій, розвиток надшвидкого транспорту, Інтернету, засобів масової інформації – усе це сприяє економічному і людському розвитку, зближенню культур, співпраці в освіті, науці, створенню нових сучасних робочих місць. Світовий простір віртуально звужується, спрощується спілкування людей на будь-яких відстанях. В усьому цьому виявляється чимало позитивних наслідків глобалізації.

По-третє, глобалізація є «витвором», перш за все, великого капіталу, логіка руху якого виходить з максимізації прибутку корпорацій. За умов недостатнього розвитку демократичних інститутів у більшості країн світу глобальний ринок і основні його «гравці» можуть домінувати над соціальною і навіть політичною сферами суспільного життя. Часто у владних установ бракує засобів, аби протистояти економічним гігантам глобалізованого ринку. Це веде до концентрації величезних багатств і влади у невеликих груп людей, корпорацій, держав. Більшість громадян віддаляється від демократичного використання їхніх прав, можливостей, спільних ресурсів.

На жаль, економічно й технологічно розвинені країни, виходячи, начебто, з національних інтересів (а дуже часто це є інтереси провідних корпорацій),

демонструють нерозуміння взаємозалежності країн у сучасному світі, коли «економічне провалля» в якійсь частині світу, злиденність в окремих регіонах можуть поставити під загрозу деградації чи навіть катастрофи усю глобалізовану економіку, особливо якщо взяти до уваги соціально-політичний аспект проблеми.

У Політичній декларації, прийнятій учасниками Всесвітньої зустрічі на найвищому рівні зі сталого розвитку, що відбулася у Йоганнесбурзі 2002 року, було підкреслено: «Глибокий вододіл, що поділяє людське суспільство на багатих і бідних та розрив між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються, який весь час збільшується, створюють серйозну загрозу для процвітання, безпеки та стабільності світу». До головних чинників, що «створюють серйозну загрозу сталому розвитку наших народів», разом з економічними та екологічними були віднесені такі глобальні проблеми як «хронічний голод; недостатнє харчування; іноземна окупація; збройні конфлікти; проблеми, пов'язані з незаконними наркотиками; організована злочинність; корупція; стихійні лиха; незаконний обіг зброї; торгівля людьми; тероризм; нетерпимість та підбурювання до расової, етнічної, релігійної та іншої ненависті; ксенофобія а також ендемічні, заразні та хронічні хвороби, включно ВІЛ/СНІД, малярія й туберкульоз».

Глобальні проблеми.

Глобальні проблеми представляють собою сукупність соціоприродних проблем, від вирішення яких залежить соціальний прогрес людства та збереження цивілізації. Це проблеми, які:

- 1) стосуються не тільки окремих людей, а й всього людства;
- 2) не можуть бути вирішені окремими країнами, а потребують цілеспрямованих та організованих зусиль всього світового співтовариства;
- 3) тісно пов'язані одна з одною, охоплюють всі сторони життя людей, тому вимагають комплексного вирішення.

Термін «глобальні проблеми» з'явився в 60-ті роки у наукових розробках

Римського клубу.

Зазначені проблеми, взяті кожна окремо або усі разом є серйозним викликом світовому співтовариству. Вони свідчать про розбалансованість міжнародних відносин, недостатню ефективність, а інколи й просто небажання налагодити тісну співпрацю між державами світу саме з тих питань, що стосуються права людини на життя, здоров'я (фізичне й моральне), свободу й гідні умови існування.

Реальна небезпека зазначених глобальних проблем та необхідність їх усунення спільними зусиллями стає все більш зрозумілою для зростаючої кількості людей і перш за все – представників національних та міжнародних еліт. Людство поставлене перед вибором – або продовжити шлях до глобальної катастрофи, або шукати можливості дати відповідь новим викликам сучасності. Концепція сталого розвитку за таких умов має відіграти вирішальну роль, оскільки вона дає альтернативу сучасному незбалансованому і такому, що виснажує ресурси і губить довкілля, розвитку.

Термін *«сталий розвиток»* офіційно був прийнятий на *Всесвітній конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку*, що проходила у *Ріо-де-Жанейро 1992 року*. Це стало результатом багаторічної науково-аналітичної та політичної роботи зі з'ясування, узгодження, формулювання та прийняття широким загальом нових концептуальних ідей. Світове співтовариство пройшло шлях від загального критичного осмислення взаємовідносин між людьми і природою до науково обґрунтованих політичних рішень на найвищому рівні міжнародної взаємодії, що стосуються можливих спільних дій у різних секторах суспільного життя і на різних рівнях управління: від найвищих щаблів державної влади до місцевого самоврядування, партнерства між громадськими об'єднаннями, бізнесом та місцевою владою.

Звернемо увагу на те, що перші заходи, такі як Всесвітня Конференція ООН «Людина і навколишнє середовище» (Стокгольм, 1972 р.), були спрямовані на пошук шляхів і засобів забезпечення екологічно зорієнтованого

соціально-економічного розвитку, коли зростання добробуту людей не супроводжується погіршенням довкілля та руйнуванням природних систем. Такий підхід відображав введене тоді поняття «екорозвиток». Пізніше, створена у 1983 р. Міжнародна комісія з навколишнього середовища і розвитку, яку очолила прем'єр-міністр Норвегії Г.Х.Брутланд, переконливо довела необхідність введення як базового – поняття «сталий розвиток». Таким чином, у міжнародно-правових документах почало формуватися ідеологічне підґрунтя, методологія оцінки наслідків глобалізації. Відбувається перехід від двомірної еколого-економічної системи цінностей до трьохмірної соціо-еколого-економічної. Йдеться про збалансоване співіснування суспільства, економіки та природних систем. Соціально-економічний розвиток повинен забезпечувати суспільний прогрес, не руйнуючи при цьому природне середовище.

Критеріями реалізації цієї нової цивілізаційної парадигми мають бути *економічна ефективність, екологічна безпека і соціальна справедливість*. Отже, за кілька десятиліть суспільство усвідомило, що зняття загрози екологічної катастрофи потребує не лише якісних змін у технологіях і управлінні виробництвом, а й модернізації економічних відносин та соціального устрою.

Тут доречно відзначити ще один дуже важливий аспект, пов'язаний із фактором часу. Чи не найсуттєвішою рисою сучасного розвитку є швидкість змін. Світ змінювався завжди, але так стрімко, як тепер – ніколи. Крива суспільного розвитку настільки круто забирає вгору, що люди не встигають адекватно реагувати на зміни. Суспільна свідомість завжди має певну інерційність в осмисленні нового, виробленні ставлення до нього та прийнятті відповідних рішень. Глобальні ж проблеми та сучасний стрімкий суспільний розвиток вимагають не лише своєчасного реагування, а й узгоджених упереджувальних спільних дій на всіх рівнях – глобальному, національному, регіональному, місцевому. Саме у цьому ланцюжку доволі часто виявляється те, що у публікаціях деяких фахівців з управління отримало назву

«еволюційний дисхроноз» – відставання адаптації систем державного управління від темпів змін, що відбуваються на різних рівнях управління і вимагають нових підходів, нових ідей і нових управлінських рішень.

Сутність сталого розвитку

Концепція сталого розвитку сприяє подоланню такого відставання, оскільки вона втілює новий підхід, методологію, що дозволяє робити глобальну комплексну переоцінку та планувати зміни в усіх сферах життя (природи і людства) і на цій основі формувати упереджувальну політику і програми конкретних заходів на відповідних рівнях державного управління та місцевого самоврядування.

Поняття сталого розвитку

Виходячи з матеріалів Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку, сталий розвиток – це такий розвиток суспільства, який задовольняє потреби сучасності, не ставлячи під загрозу здатність наступних поколінь задовольняти свої власні потреби.

Якщо сказати дещо спрощено, сталий розвиток суспільства можна характеризувати як такий, за якого людина не робить значної шкоди природним системам, і вони встигають себе відновити. Тобто – це розвиток, який можна розглядати не лише як підтримуваний, а й як такий, що підтримує. Через зазначені вище негативні аспекти людської життєдіяльності природа суттєво потерпає, стає залежною від діяльності людини і вже не може обійтися без її підтримки.

Разом з поширенням його використання, поняття «сталий розвиток суспільства» поглиблюється змістовно і вживається у більш широкому галузевому та територіальному контексті. Три складові сталого розвитку (економіка, екологія, соціум) розглядаються під кутом зору забезпечення сталості їхнього власного внутрішнього розвитку, збалансованості внутрішніх складових. Наприклад, сталий економічний розвиток, сталий екологічний розвиток, сталий розвиток галузей, підприємств, регіонів громад, міст, сіл

тощо.

Концепція і стратегії сталого розвитку (як національного, так і регіонального чи місцевого характеру) тісно пов'язані, практично переплітаються з ідеями людського розвитку, поширеними в усьому світі. Поняття «людський розвиток» визначає, що метою суспільного розвитку, в тому числі і перш за все – економічного, має бути розширення можливостей для вибору людьми параметрів свого життя і перспектив особистісного розвитку. Відслідковуються три компоненти – добробут, здоров'я та освіченість людини, які у сукупності сприяють нарощуванню людського потенціалу як рушійної сили сталого розвитку, його впливу на економічні та соціальні процеси, збереження довкілля та його збалансований розвиток.

У свою чергу, концепції і сталого, і людського розвитку тісно пов'язані з «Цілями розвитку тисячоліття», визначеними світовою спільнотою на початку XXI ст., які виступають орієнтиром для спрямування зусиль людства і коригуються в залежності від повноти реалізації, успіхів або труднощів на шляху їхнього досягнення. Існують і інші концепції та проекти, що виникли і розвиваються у зв'язку з ідеями сталого розвитку, і тісно пов'язані з ним.

Ці ідеї, як і відповідний категоріальний апарат, будуть розвиватися й надалі, торуючи шлях до нових знань і нового досвіду щодо переходу людської цивілізації на засади сталості. Адже йдеться про глобальні загрози, що постали перед людством, і які не можна «зняти» зусиллями обмеженого кола навіть найвидатніших науковців, практиків, менеджерів, політиків. Цивілізація може бути врятована лише через співпрацю і солідарність мільйонів людей, з їхньою активністю, наполегливістю і, головне, – з їхнім розумінням невідкладності, масштабності та глибини суспільних перетворень, що приведуть до сталого розвитку людства.

На цьому наголошують експерти, політики, управлінці. І тут на перший план виступає з'ясування широким загальом необхідності зміни ментальності, визначення нових цілей та орієнтирів суспільного та особистісного розвитку, розгортання для їхнього досягнення масової соціальної мобілізації, віднайдення

ратівного компромісу між людськими потребами, обмеженими можливостями природи щодо їхнього задоволення, загальнопланетарним розумом та мудрістю соціуму.

Сьогодні не лише людина залежить від природи, а й природа залежить від людини. У трикутнику «людина - природа - соціум» центр ваги зміщується і на перший план виступає захист природи від негативних наслідків людської діяльності. Цей природоохоронний аспект сталого розвитку є надзвичайно важливим, першорядним, але, як вже наголошувалося, не єдиним. Сучасне розуміння концепції сталого розвитку бере до уваги не лише економічний чи еколого-економічний, а й суспільний (соціальний) вимір з його політологічними, ідеологічними, моральними, культурологічними складовими.

Вже зрозуміло, що доля цивілізації залежить не лише від ставлення людини до природи, хоча, повторимо, воно є надзвичайно важливим. Не менш важливим є спадкоємність поколінь у розумінні життєвих потреб, як матеріальних, так і духовних, у збереженні загальнолюдських, цивілізаційних цінностей, традицій гуманізму. Відповідно, сталий розвиток має забезпечити не лише біологічне виживання людини (людства), а й накопичення, збереження й передачу потенціалу духовного, особистісного розвитку людини суспільної (соціальної).

Такий підхід є, на наш погляд, дуже важливим, але ще недостатньо з'ясованим і прийнятим чималим колом дослідників. Часто їхня увага концентрується на окремих аспектах еколого-економічного та соціально-економічного розвитку. Звідси велике розмаїття трактовки поняття сталого розвитку та тих визначень, що вживаються для його характеристики – врівноважений, збалансований, гармонічний, амортизований, контрольований, невичерпний, екологічно збалансований і тому подібне. Треба погодитися, що кожне з цих визначень є мотивованим, а їх вживання – обґрунтованим. Але не можна не бачити й того, що будь-яке з них відображає лише частку реальності – надзвичайно складного комплексу проблем з забезпечення у масштабах планети ефективного функціонування соціоприродної цілісності.

Передумови сталого розвитку

За яких умов може бути реалізований сталий розвиток? Відповідь на це питання допоможе зрозуміти, чому так повільно розгортається робота, спрямована на вирішення однієї з найгостріших і складних проблем, з якими зіткнулося людство на рубежі століть. Сталий розвиток є об'єктивною потребою людської цивілізації, оскільки він є, повторимо, альтернативою її попередньому розвитку, що поставив людину і суспільство перед проблемою виживання, самозбереження.

Об'єктивність сталого розвитку пов'язана з об'єктивним, закономірним характером процесів, що протікають у природі і суспільстві. Природний баланс, природні цикли, природні явища, стабільність функціонування екосистем, обмеженість ресурсів Землі, безмежність Всесвіту і його вплив на земні процеси (у природі, житті людини, суспільства) – усе це речі об'єктивні, які визначають життя людини як біологічного виду і життя людини у суспільстві. Сталий розвиток дає відповідь на об'єктивну потребу привести життя людини та розвиток суспільства у відповідність до природних процесів, аби зберегти глобальний баланс і відвернути катастрофу.

Чи існують для цього відповідні умови? Яку роль при цьому має відіграти суб'єктивний чинник?

Людина є частиною природи і живе під її безпосереднім впливом. Життєдіяльність людини обмежена стабільністю десятків параметрів, які можуть коливатися лише незначною мірою (температура, хімічний склад, радіоактивне випромінювання тощо). Беззастережний свідомий вплив людини на природу (суб'єктивний чинник) може привести до фатального розбалансування природного середовища, і людський організм не встигне пристосуватися до нових умов. Отже, розвиток природи і суспільний розвиток тісно пов'язані. Перехід до сталого розвитку потребує надзвичайних зусиль людства у тому, щоб, змінюючи особистісний (людський) чинник загальнопланетарного розвитку, підпорядкувати (підлаштувати) діяльність людей об'єктивним, фундаментальним законам стабільного функціонування

екосистем і таким чином зберегти умови фізичного існування людини.

Для реалізації сталого розвитку із урахуванням усього переплетіння об'єктивних і суб'єктивних чинників треба виділити пріоритети, сформулювати стратегію, визначити завдання, знайти методи і засоби їхнього вирішення. Потрібно враховувати надзвичайну складність проблем, які потребують вирішення. Йдеться про управління станом стабільності триєдиної системної цілісності «людина–природа–суспільство». А це визначається, у свою чергу, рівнем підтримки стабільності кожного із складових компонентів.

Таке масштабне завдання не може бути вирішене зусиллями лише урядів чи спеціалізованих організацій. Потрібна причетність влади і громадянського суспільства, усіх без винятку країн і різних прошарків населення, практично усіх людей, оскільки сталий розвиток має охопити усі рівні управління і життя людей – від глобального, міжнародного до місцевого включно і особистого життя кожної людини.

Головними передумовами реалізації сталого розвитку можна визначити такі:

- поширення у масовій свідомості глибокого розуміння взаємозв'язку між людиною, людством та природою, а також фундаментальних основ стійкого розвитку відкритих стаціонарних систем;
- визначення напрямів зміни сутності людини як особистості, перетворення її з об'єкта на суб'єкт глобального розвитку;
- формування глобальних, національних, місцевих стратегій сталого розвитку за умов економічного зростання та забезпечення основних потреб людей;
- суттєве зменшення споживання ресурсів;
- віднайдення джерел фінансування економічних, екологічних, соціальних, політичних та інших перетворень, особливо для країн, що розвиваються;
- створення нормативно-правової та інституційної бази сталого розвитку;
- створення та удосконалення національних та міжнародних систем

- моніторингу щодо ефективності реалізованих заходів та корегування програм розвитку;
- розгортання масової соціальної мобілізації на користь програм сталого розвитку;
 - забезпечення скоординованого у масштабах усього світу наукового опрацювання проблем та супроводу практичних дій щодо реалізації концепції сталого розвитку.

Названа проблематика є предметом окремих фундаментальних і прикладних досліджень. У той же час вона є важливою для розуміння механізмів забезпечення сталого розвитку у різних галузях життя.

Питання для самоконтролю

- 1. Назвіть основні чинники виникнення ідеї сталого розвитку.*
- 2. Коли і де вперше пролунав термін «сталий розвиток»?*
- 3. В чому полягає сутність сталого розвитку, на яких принципах він базується?*

2.2 Основні пріоритети екологічно збалансованого розвитку

Держави, які ще в середині минулого століття зрозуміли згубність нарощування масштабів економіки і перейшли до збалансованого розвитку, нині стабілізували ситуацію на своїх територіях, але значною мірою цей процес відбувався з перенесенням навантаження на інші території, що не поліпшило загальнопланетарні тенденції.

Україна нині перебуває серед країн, в яких збереглися протиріччя суспільної моделі, орієнтованої на нераціональне природокористування. Інвестиції і технології, які заходять в Україну, не спрямовані на кардинальне розв'язання існуючих протиріч. Інтереси бізнесу все ще не співмірні з можливостями природного середовища і значною мірою це обумовлено неефективною діяльністю держави, яка нерідко пропонує зарубіжному

інвестору як переваги – дешеві ресурси, невисокий рівень інтелектуальної складової української робочої сили, безкарність за порушення законодавства та ігнорування думки громадськості.

Це обумовлює виникнення значних екологічних проблем та пов'язаних з ними негативних соціально-політичних наслідків. Аналіз основних макро-економічних показників України за останні десять років свідчить про те, що, незважаючи на певні позитивні зрушення, в цілому економіка України дотепер залишається екологічно збитковою. Енергоємність ВВП України, яка нині все ще перевищує загальносвітові показники, надалі може бути суттєво знижена лише за рахунок завершення структурної перебудови економіки у напрямку зниження питомої частки галузей важкої промисловості, розвитку високотехнологічних виробництв, активізації інноваційної діяльності. Стратегічною метою зміни моделі виробництва і споживання в контексті реалізації екологічної політики є зменшення інтегральної негативної дії на людину та довкілля. Реалізація стратегії збалансованого (сталого) розвитку передбачає перехід до нового стилю життя, нової моделі споживання.

В 2009 році відбувся I Український екологічний конгрес, який мав на меті об'єднати зусилля науковців, бізнесу, представників органів державної влади та місцевого самоврядування, громадських організацій у формуванні моделі збалансованого розвитку України. Відтоді суттєвих, важливих змін не відбулося. Життя пересічних громадян не зазнало суттєвих змін у якісному вимірі, виробники не поспішають застосовувати ресурсощадливі технології, суспільство продовжує накопичувати відходи.

З огляду на вище сказане, для України можна визначити низку основних напрямів діяльності, які базуються на засадах сталого розвитку.

1. Формування законодавчої та інституційної бази збалансованого розвитку. Перехід до збалансованого розвитку є новим політичним завданням, метою не тільки для України, але й для інших країн світу. Для досягнення збалансованого розвитку, прогрес у подальшій трансформації внутрішніх

урядових механізмів не є достатнім. Головні перешкоди для проведення політики інтеграції обумовлені різним сприйняттям завдань різними інституціями і, відповідно, неузгодженістю дій та виникненням конфліктів. Потрібні інноваційні механізми прийняття рішень, які б об'єднували для узгодженої спільної діяльності державний, приватний та громадський сектори. Також важливо, щоб у разі проведення урядом політики збалансованого розвитку, вона була підтримана ефективними системами широкого інформування та участі громадськості в цій політиці.

Пріоритетні заходи і напрямки розвитку:

- створення міжгалузевих органів, відповідальних за координацію діяльності в галузі збалансованого розвитку;
- розробка системи програмних і прогнозних документів збалансованого розвитку, таких як: програма дій з переходу до збалансованого розвитку; національна система індикаторів збалансованого розвитку; комплексні коротко-, середньо- та довгострокові прогнози, основним компонентом яких будуть прогнози зміни природно-ресурсного потенціалу, стану довкілля та рівня життя населення; індикативні плани галузевого, регіонального і національного рівнів, включаючи механізм корекції планів;
- проведення експертизи чинного законодавства щодо його відповідності принципам збалансованого розвитку з метою створення адекватного правового поля і стимулюючих фінансово-економічних механізмів. Кодифікація природоохоронного законодавства;
- розробка організаційних процедур для забезпечення широкої підтримки урядової політики реформ, зокрема процедури участі громадськості в процесі прийняття політичних рішень;
- організація системи моніторингу за ключовими показниками стану довкілля, населення і господарства, регулярне проведення аналізу урядової політики;

- перехід від управління, що ґрунтується на державно-адміністративному поділі, до управління водними басейнами.

2. Структурна перебудова та екологізація економіки України. За умов збереження існуючої структури економіки неможливо досягти її реального розвитку, тому що кожна одиниця зростання ВВП потребує ще більш зростаючих затрат природних ресурсів, ще більшого забруднення природного середовища. Тому потрібно розробити державну програму здійснення структурної перебудови та екологізації економіки за інноваційною моделлю, в якій передбачити значне збільшення частки технологічно високих виробництв та частки наукоємної продукції в економіці, значного розширення кількості підприємств, що впроваджують інновації.

У зв'язку з цим з'являться економічні передумови для розв'язання багатьох проблем, пов'язаних з нарощуванням національних інвестицій в подальший розвиток економіки, створенням нових ефективніших робочих місць, а також підвищенням рівня якості життя українців, збереженням природних ресурсів, поліпшенням стану довкілля.

Пріоритетні заходи і напрямки розвитку:

- розробка довгострокової програми структурної перебудови економіки України;
- реалізація інноваційної моделі економічного розвитку; удосконалення економічного механізму природокористування і природоохоронної діяльності;
- формування і здійснення ефективної інвестиційної політики, спрямованої на освоєння та використання природо- і ресурсозберігаючих, маловідходних та безвідходних технологій, виробництво екологічно чистих видів продукції, орієнтація на переробку вторинної сировини;
- впровадження принципів екологічно обґрунтованого ведення сільського господарства та адаптованих до місцевих умов технологій і систем

землеробства; проведення ефективного контролю за використанням генетично модифікованих організмів;

- забезпечення поступового переходу від регулювання окремих аспектів економічних відносин до їх законодавчого врегулювання, що сприятиме стабільності нормативно-правової бази, виключить наявні протиріччя у правовому полі; забезпечення на державному і регіональному рівнях безумовного виконання законів України, в першу чергу органами державної влади.

3. Освіта і наукове забезпечення у сфері збалансованого розвитку.

Людський потенціал є «безпрограшною ставкою» України, що має забезпечити конкурентоздатність країни у майбутньому. Однак, сучасний стан розвитку науково-технічного прогресу, що орієнтується лише на зміцнення технічної і економічної могутності, є безперспективним, таким, що веде до невпинного поглиблення екологічної кризи, створюючи реальну загрозу виживанню людства. Революційні перетворення у розвитку науки полягають у зміні її спрямування з техногенно-економічного на гуманістично-екологічне.

Пріоритетні заходи і напрямки такого розвитку:

- розробка навчальних і наукових програм з проблеми переходу до збалансованого розвитку і реалізація науково-дослідних проектів з найбільш актуальних проблем збалансованого розвитку;
- забезпечення освіти зі збалансованого розвитку для усіх зайнятих у головних галузях народного господарства та управління;
- створення інформаційних програм та видань для розповсюдження знань зі збалансованого розвитку.

4. Збереження біологічного і ландшафтного різноманіття. Природні території перебувають під загрозою розкрадання. Збереження біологічного і ландшафтного різноманіття має стати пріоритетом на державному рівні.

Пріоритетні заходи і напрямки розвитку:

- забезпечення виконання програм і заходів, що впроваджуються в Україні з метою збереження біологічного і ландшафтного різноманіття;
- удосконалення системи моніторингу біологічного і ландшафтного різноманіття, розширення національної екологічної мережі;
- залучення широких кіл громадськості до реалізації заходів і проектів зі збереження біологічного і ландшафтного різноманіття.

5. Енергозбереження і збалансований розвиток енергетики. Складна ситуація в енергетичній галузі України зумовлена, передусім, надмірно енергозатратним господарством країни. Проблема надмірного енергоспоживання виникла, в першу чергу, внаслідок занижених цін на енергоресурси. Має відбутися поворот від споживацького принципу до принципу виваженого попиту. Ефективними шляхами розвитку енергетики є впровадження альтернативних енергоджерел, впровадження енергозберігаючих технологій в усіх галузях економіки та в побуті.

Пріоритетні заходи і напрямки розвитку:

- спрямування фінансових ресурсів на розробку і впровадження програм енергозбереження і використання альтернативних джерел енергії;
- впровадження енергозберігаючих технологій в усіх галузях економіки та в побуті; зменшення потреб в імпорті енергоносіїв.

6. Регіональні екологічні проблеми в контексті переходу до збалансованого розвитку. В країнах Західної Європи однією з головних причин виникнення і становлення регіональної політики було усвідомлення того, що географічний або просторовий чинник має істотний вплив на ефективність розвитку. Регіональна політика зародилась як один з інструментів уникнення значних дисбалансів у рівнях соціально-економічного розвитку регіонів.

В Україні, на відміну від ЄС, регіональна політика спрямована на підтримку індустріально розвинутих областей, де знаходяться привабливі галузі й заможні бізнес-еліти, здатні лобювати дорогі і перспективні проекти на найвищому рівні – Кабінету Міністрів чи Верховної Ради. Менша увага приділяється аграрним регіонам, що призводить до зростання нерівності в якості життя і доходах людей в «заможних» і «бідних» регіонах.

Щоб перейти до збалансованого розвитку, пріоритети розвитку необхідно перенести з галузевого підходу на цілісно-територіальний. Це дасть можливість, зокрема, регулювати відповідну економічну активність так, щоб вона узгоджувалася з обмеженнями екосистем.

Пріоритетні заходи і напрямки розвитку:

- створення правового поля для впорядкування процесів регіонального розвитку, використання внутрішнього потенціалу регіону, попередження нехтування окремими регіонами загальнонаціональними інтересами;
- зміцнення горизонтальних зв'язків між регіонами через здійснення спільних соціально-економічних та екологічних програм, проведення міжрегіональних природоохоронних заходів, організація спільних виробничих зв'язків.

Пріоритетним для більшості регіонів має бути збереження самобутності регіонів.

Отже, протягом останніх десятиліть ситуація у довкіллі невпинно погіршується. Це особливо стосується України, яка отримала у спадок від Радянського Союзу незбалансовану економіку – частину колишнього загальнодержавного господарського комплексу, і ця частина виявилася розрізненими шматками, що втратили більшу частку коопераційних зв'язків. Значною мірою саме через це негативні явища були притаманні суспільному розвитку України в усі періоди – і під час відчутного економічного зростання і за умов фінансової кризи. Їхнє коріння – у незбалансованості економічного,

екологічного і соціального розвитку, порушенні балансу у стосунках людини – людства з довкіллям – природою. За таких умов ситуація у навколишньому середовищі продовжує погіршуватися через нерозважливу, беззастережну політику урядів та фінансово-промислових кіл багатьох країн, включно і України. Подальше слідування несучасним, згубним моделям розвитку означає втрату перспективи, слідування у глухий кут.

Альтернативою такому розвитку подій виступає концепція екологічно збалансованого сталого розвитку. Вона є водночас теорією, методологією і значною частиною практики, яка реалізується у десятках країн і дає вражаючі результати, особливо у плані покращення людського розвитку. Переважно це практика заможних країн-членів Європейського Союзу, США, Канади, Японії та інших.

Зрозуміло, що структурні реформи на шляху до економічно та екологічно збалансованого сталого розвитку вимагають значних інвестицій. Якщо говорити про Україну, то, за її нинішньої фінансової скрути, сподіватися на значні фінансові інвестиції навряд чи можливо. Але, згадаймо, що в Україні, незважаючи на втрати, зберігається значний людський капітал, висококваліфікована робоча сила, сучасні і надсучасні наукові розробки та технології. Це суттєві здобутки, які мають працювати на повну силу. Є й суттєві напрацювання з питань переходу до сталого розвитку.

Потрібно на рівні державної політики визначити невідкладні заходи по збереженню унікального природного потенціалу. Підтримка природи сьогодні обернеться реальними перевагами для нинішніх і наступних поколінь. Шляхи радикальної перебудови стосунків у трикутнику «людина–економіка–природа» відомі і з досвіду зарубіжних країн, і з нашого власного досвіду, і з напрацювань науковців. В них визначені пріоритети збалансованого розвитку, що мають універсальне значення і можуть стати основою для розробки концепції екологічно збалансованого сталого розвитку та стратегії переходу до нього в Україні.

Питання для самоконтролю

- 1. Назвіть низку основних напрямів діяльності державної політики, які базуються на засадах сталого розвитку.*
- 2. Які пріоритетні заходи і напрямки розвитку передбачає структурна перебудова та екологізація економіки України?*

2.3 Стратегічні орієнтири сталого розвитку рекреації та туризму в Україні

Стан і проблеми туристично-рекреаційної складової природного комплексу України

Попри вагомий природний потенціал, вітчизняна туристично-рекреаційна сфера використовує його неефективно і не повною мірою. Найбільша кількість природно-рекреаційних ресурсів концентрується в Карпатському і Поліському регіонах (відповідно 34 і 21% загальної площі). Однак саме тут рівень їх використання найнижчий (8 і 9% порівняно з 14,4% у середньому в Україні). Зі 104 відомих в Україні родовищ лікувальних торфових і мулових грязей нині застосовують з метою лікування лише 26, із 400 мінеральних джерел для бальнеологічних цілей і промислового розливу використовують лише 34.

Розвитку рекреаційних послуг перешкоджають неоптимальне співвідношення їх ціни та якості, нерозвинена інфраструктура, незадовільний стан комунікацій, низька якість послуг сфери побуту, забрудненість навколишнього середовища, брак інвестицій, економічна та політична нестабільність, недоліки нормативно-правового регулювання галузі. До інших негативних тенденцій та проблем, що зумовлюють низьку ефективність та недовикористання потенціалу туристично-рекреаційної сфери, слід віднести необґрунтовано різку територіальну диференціацію господарського використання рекреаційного потенціалу морських узбереж та недостатнє використання курортно-рекреаційного потенціалу інших областей, що межують

із морськими водами; неефективність механізмів контролю за туристично-рекреаційною діяльністю; відсутність відповідної системи моніторингу.

Основні ризики використання та відтворення потенціалу туристично-рекреаційної сфери в Україні пов'язані з несприятливим режимом її нормативно-правового регулювання, низьким рівнем громадської безпеки, системи охорони здоров'я та гігієни, незадовільним станом транспортної інфраструктури, нерозвиненістю індустрії гостинності, відсутністю єдиної системи екологічних стандартів послуг санаторно-курортних і готельних закладів.

Однією із суттєвих проблем використання природних ресурсів рекреаційної сфери є їх руйнування, забруднення, виснаження через надмірну та екологічно незбалансовану господарську практику. Тому метою державної політики має стати забезпечення раціонального використання природних ресурсів, зменшення негативного впливу туристично-рекреаційної діяльності на довкілля. Така політика повинна спрямовуватися на залучення до процесу виробництва туристичних послуг переважно відновлюваних та невитратних ресурсів природно-рекреаційної сфери. Перспективним напрямом є створення умов для залучення інвестицій у розвиток туристичної галузі, перебудову інженерно-транспортної та комунальної інфраструктури, стимулювання інноваційної діяльності у сфері надання туристичних послуг з метою зменшення негативного впливу галузі на довкілля.

Пріоритетами національної та регіональної політики мають стати:

- збереження й відновлення особливо цінних природних територій та об'єктів, природно-лікувальних ресурсів, об'єктів історико-культурної спадщини;
- оптимізація мережі існуючих санаторно-курортних й оздоровчих закладів;
- забезпечення ефективного контролю за діяльністю туристично-рекреаційних, санаторно-курортних й оздоровчих об'єктів та закладів;

- розвиток сільського туризму;
- упровадження міжнародних принципів сталого розвитку туристично-рекреаційної індустрії.

Цільові орієнтири та шляхи підвищення ефективності використання туристично-рекреаційного комплексу України

Стратегічною метою підвищення ефективності використання туристично-рекреаційного комплексу України є створення конкурентоспроможної індустрії, котра всебічно задовольнятиме потреби споживачів туристичного продукту, сприятиме розвитку економіки країни шляхом створення нових робочих місць, бюджетних і валютних надходжень, підтримка культурної спадщини з урахуванням необхідності збереження, відтворення, недопущення деградації та погіршення оздоровчих і лікувальних властивостей території країни.

Досягненню цієї мети може сприяти розробка механізмів формування і реалізації стратегії еколого-економічного розвитку туристично-рекреаційного комплексу, які включатимуть кілька послідовних етапів. Існує комплекс переваг і недоліків та можливостей і загроз розвитку туристично-рекреаційного природокористування, що впливають на реалізацію даної стратегії.

Механізми державного регулювання розвитку туристично-рекреаційного комплексу, включає чотири блоки:

БЛОК 1. Фінансово-економічні важелі – спрямовані на формування сприятливого кредитного середовища для розвитку підприємницької діяльності в туристичній сфері (складові – запровадження системи мікрокредитування шляхом створення системи кредитних інституцій різних форм власності; пільгове кредитування суб'єктів туристичного бізнесу; державне субсидювання через запровадження системи державних дотацій туристично-рекреаційного комплексу для зміцнення його фінансово-економічних позицій; лізинг; тренінги з фінансово-кредитних питань для працівників сфери туризму).

БЛОК 2. Організаційні важелі – управління ринковою моделлю з елементами державного регулювання розвитку та активізації господарських процесів у туристичній сфері на загальнодержавному й регіональному рівнях (складові – стратегічне планування розвитку туризму; підтримка зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів туристичної сфери; наукові дослідження ринку туристично-рекреаційних послуг; охорона туристичних ресурсів; гарантування захисту та безпеки туристів; контроль за якістю послуг; кадрове забезпечення).

БЛОК 3. Правові важелі – передбачають загальну організацію і правову регламентацію туристичної діяльності, створення сприятливого нормативно-правового поля для всіх суб'єктів туристичного господарювання шляхом:

- поліпшення існуючої нормативно-правової бази;
- удосконалення практики ліцензування, стандартизації, сертифікації, страхування туристичних послуг;
- узгодження нормативно-правової бази туризму з міжнародним законодавством.

БЛОК 4. Інформаційно-аналітичні важелі – пов'язані з проведенням активних пропагандистських кампаній як для зовнішнього ринку, так і внутрішніх споживачів туристичного продукту (складові – маркетингова й наукова діяльність; інформаційно-довідкова діяльність; реклама, розробка іміджевої туристичної стратегії).

Для стимулювання розвитку туристично-рекреаційного комплексу необхідно поєднати державні й регіональні дії щодо подолання існуючих проблем і підвищення ефективності його використання.

Напрямами вирішення проблем і підвищення ефективності використання туристично-рекреаційного комплексу є такі:

1. Органи регіональної влади всіх рівнів серед базових пріоритетів соціально-економічного розвитку мають офіційно визнати розвиток туристично-рекреаційного комплексу, унормувати це положення при

доопрацюванні чинних стратегій соціально-економічного розвитку регіонів України (у т. ч. з урахуванням можливості внесення змін до існуючих стратегій на термін до 2020 року). Україна має реальний наявний ресурсний потенціал для розвитку та позиціонування (зокрема, на світових ринках туристичних послуг) за напрямками оздоровчий, промисловий, діловий туризм, етнотуризм, паломництво та інші.

2. З огляду на необхідність стимулювання розвитку сільських (периферійних) територій, потребує розвитку «зелений» туризм, що тісно пов'язано з удосконаленням інфраструктури цього виду туризму (у т. ч. готельного бізнесу, сфери громадського харчування, дорожнього будівництва тощо). «Зелений» туризм дає змогу створити нові робочі місця, відіграє роль інструмента підтримки сільських територій, частково вирішує проблеми сезонної зайнятості в сільській місцевості.

3. Розвиток туристично-рекреаційного комплексу на регіональному рівні потребує відповідного рівня та якості готельного бізнесу, транспортної інфраструктури та розвитку сфери обслуговування в цілому.

4. Для ефективного використання наявних на місцевому (регіональному) рівні рекреаційних ресурсів доцільно задіяти потенціал міжрегіонального співробітництва (це одночасно сприятиме залученню інвестиційних ресурсів у сферу рекреації й туризму).

5. Стимулювання розвитку туристично-рекреаційного комплексу потребує механізмів державно-приватного партнерства (у т. ч. використання потенціалу концесії, оренди, угод про розподіл продукції, створення спільних товариств тощо), має реальні важелі щодо залучення приватних інвестицій в означені сфери регіональної економіки; підвищить рівень соціальної відповідальності бізнесу, створить інституційні гарантії з боку держави щодо безпеки довгострокового приватного інвестування у сферу послуг.

6. На регіональному та загальнодержавному рівнях необхідно організувати інформаційні центри, що займатимуться пропагандою туристично-рекреаційних послуг в Україні, запропонують інформаційну допомогу туристам і рекреантам, наприклад, у поширенні туристичних (рекреаційних) карт і путівників на іноземних мовах. На регіональному рівні доцільно налагодити тісне співробітництво місцевої влади з приватним сектором, а також з регіональними туристичними організаціями та рекреаційними закладами щодо спільного впровадження заходів, необхідних для здійснення ефективного маркетингу, позиціонування туристично-рекреаційних послуг регіону на внутрішньому й світовому ринках. Слід максимально використати потенціал Інтернет-реклами, збільшити асигнування на соціальну рекламу туристично-рекреаційних об'єктів у регіонах України.

Таким чином, для вирішення системних проблем розвитку природного туристично-рекреаційного комплексу на загальнонаціональному рівні необхідно:

- 1) удосконалити нормативно-правову базу розвитку туристичної сфери в Україні, у т. ч. ініціювати внесення змін до Закону України «Про туризм», унормувавши визначення промислового, ділового, «зеленого» та інших видів туризму; чітко визначити зміст й особливості організації передбачених різновидів туризму;
- 2) ініціювати внесення змін до Податкового кодексу України з метою сприяння діяльності підприємців у галузі туризму, покращення оподаткування туристичних послуг, зокрема: введення диференційованих ставок ПДВ на пріоритетні для регіонів види туристичних послуг; звільнення інвестиційних проектів із розбудови туристичної інфраструктури від сплати місцевих зборів;
- 3) розробити методику та налагодити регулярний моніторинг й оперативну-статистичну звітність у сфері аналізу ринку туристичних та рекреаційних послуг на регіональному й загальнодержавному рівні;

створити чітку систему вимірювання економічних показників діяльності туристичної галузі для визначення ефективності її роботи в межах регіону і держави в цілому;

- 4) оновити механізми державної підтримки в рамках розробки Стратегії розвитку туризму та курортів України до 2020 року з чітким визначенням пріоритетних напрямів піднесення туристичної та рекреаційної сфер, удосконалення туристично-рекреаційної інфраструктури на регіональному та загальнодержавному рівні;
- 5) створити загальноукраїнський інформаційний сайт, на якому представляти повну інформацію про рекреаційний і туристичний потенціал регіонів держави, задіяти рекламно-інформаційну діяльність для формування іміджу України туристичної.

Для вирішення локальних проблем розвитку туристично-рекреаційного комплексу на регіональному рівні доцільно:

- 1) передбачити розробку Стратегії розвитку туристично-рекреаційної сфери з визначенням пріоритетних напрямів кожної області України, заходів маркетингу і реклами туристичної галузі;
- 2) сприяти задіяння потенціалу державно-приватного партнерства, міжрегіонального і транскордонного співробітництва у процесі стимулювання розвитку туристично-рекреаційного комплексу на регіональному рівні;
- 3) розробити туристично-інвестиційні карти територій з наведенням розрахунків щодо можливостей реалізації інвестиційних проектів у сфері модернізації інфраструктури туристичного бізнесу.

У свою чергу, реалізація цих заходів дасть змогу:

- стимулювати розвиток малого та середнього бізнесу, підвищити самозайнятість населення;
- зменшити рівень безробіття в Україні;

- системно задіяти наявний у регіоні туристичний та рекреаційний потенціал для реалізації прогресивних структурних зрушень на рівні регіональної економіки;
- стимулювати інвестиційну активність у регіоні (залучити внутрішні та зовнішні інвестиції);
- сприяти розвитку міжрегіонального співробітництва (як у сфері залучення інвестиційних ресурсів, так і розвитку спільних міжрегіональних рекреаційно-туристичних маршрутів, спільної промоції регіонального потенціалу на зовнішніх ринках);
- пом'якшити еколого-економічні проблеми регіонів, сприяти становленню «зеленої» економіки (у т. ч. шляхом поступового збільшення використання альтернативної енергетики, запровадження систем енергозаощадження та ефективного енергоспоживання).

Питання для самоконтролю

1. *Охарактеризуйте сучасний стан і проблеми туристично-рекреаційної складової природного комплексу України.*
2. *Які блоки включають механізми державного регулювання розвитку рекреаційно-туристичного комплексу?*
3. *Назвіть основні шляхи підвищення ефективності використання туристично-рекреаційного комплексу в Україні.*

2.4 Стимулювання рекреаційно-туристичного природокористування.

Економічні чинники розвитку

Стимулювання рекреаційно-туристичного природокористування – це комплекс правових, економічних, організаційних, наукових, фінансових та інших заходів, спрямованих на досягнення сталого рекреаційно-туристичного природокористування, прискорення розвитку рекреаційно-туристичної сфери, підвищення якості вітчизняних рекреаційно-туристичних товарів та послуг, і,

як наслідок, підвищення їх конкурентоспроможності на основі поєднання економічних, соціальних та екологічних інтересів на загальнодержавному рівнях, максимально ефективного використання рекреаційно-туристичного потенціалу відповідних регіонів, в інтересах держави в цілому, рекреаційно-туристичних регіонів, їх жителів, а також рекреантів та туристів.

Іншими словами, *стимулювання рекреаційно-туристичного природокористування – це система важелів, за допомогою яких створюються оптимальні умови (середовище) для сталого рекреаційно-туристичного природокористування.*

Дія механізмів стимулювання рекреаційно-туристичного природокористування направлена на досягнення сталого розвитку рекреаційно-туристичного природокористування, яке, у свою чергу, є одним з складових елементів досягнення стратегічних орієнтирів сталого розвитку. Тут слід відзначити один з трьох основних принципів стійкого розвитку – принцип управління розвитком за умов сполучення ринкового механізму і механізму державного регулювання. Цей принцип, на наш погляд, є основоположним відносно стимулювання рекреаційно-туристичного природокористування. Тобто, загальний механізм сталого рекреаційно-туристичного природокористування повинен складатися з двох складових – державного та ринкового механізмів, кожний з яких володіє набором певних інструментів.

Рядом авторів було обґрунтовано та розроблено модель комплексної взаємодії механізмів стимулювання рекреаційно-туристичного природокористування у вигляді двокомпонентної системи регуляторних інструментів і важелів з боку держави та ринку щодо забезпечення сталого рекреаційно-туристичного природокористування, з урахуванням наступних загальних положень:

1. Об'єктом стимулювання є рекреаційно-туристичне природокористування. Згідно визначенню, об'єктом в економіці прийнято вважати підприємство, організацію, засоби і чинники

виробництва, елементи соціальної сфери, на які направлена економічна діяльність.

2. Регуляторами (суб'єктами) стимулювання є держава і ринок. Суб'єктом в економіці за визначенням є особа, що здійснює економічну, господарську діяльність. Згідно цьому визначенню, ринок вважається суб'єктом з достатньою часткою умовності.
3. Інструменти загального механізму стимулювання діляться на: організаційні, економічні і організаційно-економічні.

Аналіз економічних інструментів загального механізму стимулювання рекреаційно-туристичного природокористування дозволяє виявити деякі негативні тенденції його функціонування, а саме:

- довготривалість процесу формування механізмів стимулювання рекреаційно-туристичного природокористування, що не відповідає еколого-економічним потребам розвитку національного господарства та гальмує розв'язання низки проблем, пов'язаних з переходом економіки на шлях сталого розвитку;
- відставання розвитку механізмів стимулювання рекреаційно-туристичного природокористування від темпів і потреб руху рекреаційно-туристичної галузі;
- відсутність комплексності та нерівномірність підсистем механізму стимулювання рекреаційно-туристичного природокористування, що, безумовно, спричиняє зниження вихідного «коефіцієнта корисної дії» цього механізму;
- незабезпеченість механізмів стимулювання рекреаційно-туристичного природокористування комплексом гнучких інструментів, які були би адекватними сучасним реаліям;
- відсутність дієвих інструментів фінансування заходів з розвитку рекреаційно-туристичного природокористування (в нинішній системі механізму стимулювання фактично не функціонує механізм

кредитування та не набули необхідного розвитку механізми субсидування рекреаційно-туристичної галузі).

Економічний розвиток і економічне зростання

Економічний розвиток відноситься до найважливіших понять макроекономічної науки. Він є процесом глибокої трансформації та модернізації економічної та соціальної систем. Поряд із зростанням доходів і виробництва він також передбачає зміни в інституційній, соціальній, адміністративній системах, управлінні суспільними процесами.

Найбільш загальний (філософський) підхід до поняття суспільного розвитку характеризує його як якісні зміни об'єктів, появу нових суспільних форм, інновацій, а також трансформацію внутрішніх та зовнішніх зв'язків між об'єктами будь-якої, в тому числі і економічної системи.

Економічний розвиток – це виникнення якісних змін в економічній системі суспільства, які приводять до підвищення ефективності її функціонування та удосконалення базових елементів основних структур.

У документах, науковій та навчальній літературі нерідко використовують термін «соціально-економічний розвиток», підкреслюючи тим самим тісний зв'язок між рівнем економічного розвитку і вирішенням соціальних проблем. Таке підкреслення було необхідне тому, що раніше, практично до 80-х рр. минулого століття економічний розвиток нерідко був відмежований від соціальних проблем. Сьогодні під соціально-економічним розвитком частіше за все розуміють процес безупинної зміни матеріального базису виробництва, а також усієї сукупності різноманітних відносин між економічними суб'єктами, соціальними групами населення.

Соціально-економічний розвиток – складний суперечливий процес, у якому взаємодіють позитивні і негативні фактори, а періоди прогресу змінюються періодами регресу. Політичні і військові потрясіння, соціальні конфлікти, екологічні катастрофи можуть призупинити розвиток економіки

будь-якої країни, відкинути її на кілька десятиліть назад, а іноді привести і до остаточної загибелі, як це було із стародавніми цивілізаціями.

В основі розвитку економіки лежать досягнення науки, технічного прогресу, розширення їхнього технологічного застосування, що дозволяє частково заміщувати гостродефіцитні ресурси, знижувати загальну ресурсоемність виробництва, витримувати екологічні вимоги й обмеження. Усе це впливає на обсяги і структуру виробництва та валового внутрішнього продукту (ВВП). Економічний розвиток передбачає таку поведінку та зростання здібностей працюючих, які б утверджували новітні технології; він базується на сучасній освіті, інфраструктурі та інституціях; означає систематичне і довготривале поліпшення матеріальних і духовних умов життя людей на основі зростання продуктивності праці та капіталу.

В той же час в суспільстві змінюються стандарти рівня життя, освіти, культури, охорони здоров'я, інформаційного забезпечення населення і бізнесу, формуються нові і розвиваються традиційні потреби суспільства. Зростає роль міжнародного наукового співробітництва, наприклад, в освоєнні космічного простору, в області генетики й енергетики майбутнього. Отже, соціально-економічний розвиток на тривалих часових інтервалах можна розглядати як прогресивний, поступальний процес.

Однією з характеристик економічного розвитку макроекономічна наука розглядає економічне зростання.

Економічне зростання – це кількісна характеристика змін параметрів економічної системи: збільшення ВВП, обсягів споживання, сукупного попиту, робочої сили, населення, капіталу, інвестицій тощо, які, як правило, сприяють соціально-економічному розвитку.

Розвиток та зростання не слід ототожнювати: розвиток передбачає якісну зміну елементів системи, а зростання – кількісну. Отже, *економічне зростання пов'язане із кількісною зміною обсягів виробництва і споживання ВВП.* Воно буває позитивним, якщо реальні (порівняні) обсяги ВВП в аналізованому

періоді перевищують його рівень у базисному році, і негативним – падіння обсягів виробництва та споживання.

Поняття «розвиток» і «зростання» знаходяться між собою у співвідношенні: зростання валового продукту супроводжується змінами в технології виробництва, появою нових видів продукції і цілих галузей. Іншими словами, зростання викликає якісні зміни в економіці, сприяє її загальному розвитку. Зі своєї сторони позитивні якісні зміни у відносинах власності, розподілу і перерозподілу доходів, фінансової стабілізації активно впливають на економічне зростання.

Економічне зростання є однією з головних макроекономічних цілей будь-якої країни, досягнення якої зумовлене необхідністю випереджаючого зростання національного доходу в порівнянні із зростанням чисельності населення для підвищення рівня життя в країні.

Показниками економічного зростання виступають:

1) збільшення реального ВВП (чистого валового продукту (ЧВП) або національного доходу (НД)) в абсолютних величинах за певний проміжок часу.

Бувають однак і нестандартні ситуації. Під час структурних трансформацій, коли відбувається скорочення неефективних виробництв, обсяг ВВП може знизитися на якийсь час. Так було в США в 70-ті роки під час енергетичної кризи, коли відбувалося масове заміщення енергоємних виробництв. Проте економічний розвиток не припинявся, оскільки створювалися умови для підвищення загальної ефективності використання обмежених виробничих ресурсів.

Аналогічні ситуації характерні для першого періоду ринкового реформування країн з перехідною економікою. Приватизація державної власності, лібералізація цін, демілітаризація економіки, заміщення бюджетного фінансування банківським кредитуванням – усе це, безсумнівно, є позитивною якісною зміною, що знаменує собою факт економічного розвитку. Однак воно супроводжується спадом виробництва, іноді дуже значним. Це відбувається тому, що існує об'єктивний часовий лаг, що потрібен для пристосування

товаровиробників до нових умов господарювання. На жаль, цей природний період подовжується в результаті непослідовної політики реформування чи інших помилкових рішень уряду.

Інша ситуація, коли економічне зростання (кількісне зростання ВВП, інвестицій тощо) супроводжується негативними явищами: забруднення навколишнього середовища, використанням застарілих технологій, зменшенням тривалості життя, зростанням кількості хвороб та ін. Тоді мова йде про негативні явища в економічній системі, які не відповідають процесу розвитку. Тобто кількісне зростання стає основою не розвитку, а деградації соціально-економічної системи, нарощування кількісних показників не супроводжується позитивними якісними змінами.

2) збільшення реального ВВП в розрахунку на душу населення;

3) збільшення реального ВВП в розрахунку на одного зайнятого.

Незалежно від того, яке із наведених визначень обране для аналізу, економічне зростання завжди вимірюється річними темпами зростання.

Виділяють два типи економічного зростання – **екстенсивний** та **інтенсивний**.

Екстенсивний тип передбачає зростання на основі збільшення кількості залучених у процес виробництва ресурсів. **Інтенсивний тип** – здійснюється на основі зростання ефективності (віддачі) використання ресурсів.

Найважливішими проблемами теорії економічного зростання є:

- відшукання джерел зростання;
- забезпечення довготривалої сталості;
- темпи оновлення та структура національного господарства;
- економічні наслідки технічного прогресу;
- підходи до вимірів факторів та результатів.

За сучасних умов економічний розвиток набув глобального характеру, виходячи за межі окремих країн і регіонів, що потребує внесення коректив у

функціонування світової соціально-економічної системи. Щоб економічний розвиток мав сталу тенденцію і визначені перспективи, він повинен бути збалансованим, врівноваженим у системі «економіка–природа–соціум» та самопідтримуваним. Збалансованість і рівновага повинні підтримуватись постійними змінами, які породжуються самою економікою.

Глобальна економічна рівновага, суть якої сформулював член Римського клубу Е.Пестель, означає такий стан, за якого чисельність населення та обсяг капіталу залишаються незмінними, а між чинниками, що впливають на їх збільшення або зменшення, підтримується стійкий баланс.

Римський клуб – міжнародна громадська організація, яка об'єднує представників світової політичної, фінансової, культурної та наукової еліти. Була створена італійським промисловцем Ауреліо Печеї (який став її першим президентом) та Генеральним директором з питань науки Організації Економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) Олександром Кінгом в 1968 році. Членами клубу є 100 осіб, жоден з учасників не представляє державну організацію та не відображає тільки одну ідеологічну, політичну чи національну точку зору.

Однією з основних задач Римський клуб вважав залучення уваги світової спільноти до глобальних проблем через оприлюднення своїх доповідей. Організація внесла значний вклад у вивчення перспектив розвитку біосфери та пропаганду ідей гармонізації відносин людини та природи – роботи у сфері глобального моделювання, побудова перших комп'ютерних моделей світу, критика негативних тенденцій західної цивілізації, розвінчання технократичного міфу про економічне зростання як найбільш ефективний засіб вирішення всіх проблем, пошук шляхів гуманізації суспільства, заклик до світової громадськості об'єднати зусилля, зупинити міжнаціональні конфлікти, зберегти навколишнє середовище, підвищити якість життя.

Для досягнення глобальної рівноваги необхідні певні передумови:

- обсяг капіталу і чисельність населення залишаються постійними, темпи

народжуваності і смертності, попит на капітальні вкладення (інвестиції) і амортизація – однакові;

- початкові значення народжуваності, смертності, інвестицій та амортизації – мінімальні;
- рівні, на яких стабілізується капітал і чисельність населення, та співвідношення між ними встановлюються відповідно до суспільних потреб.

Сформульовані Е.Пестелем передумови глобальної рівноваги стосуються національного господарства, в якому держава відповідними економічними та іншими засобами впливає на динаміку і структуру економічного розвитку. У цьому контексті значення національних стратегій сталого розвитку важко переоцінити. Взаємодія національних господарських комплексів, з одного боку, та імпульси світового ринку – з іншого, є запорукою формування глобальної економічної рівноваги та біосферосумісності (тобто включеності у структуру і динаміку біосфери).

Показниками, які характеризують сталість розвитку і біосферосумісність, можуть бути: частка ресурсомістких і екологічно безпечних галузей у структурі промисловості; частка наукомісткої та екологічно сертифікованої продукції у загальному обсязі виробництва; інноваційна активність; ступінь рециркуляції і замкнутості виробничих процесів; надходження платежів за природокористування та їх структура: за використання природних ресурсів (рента) та за забруднення компонентів природного середовища (збитки); розвиток соціальної інфраструктури; рівень добробуту населення; довголіття тощо.

У зв'язку із поширенням у світі концепції сталого розвитку в категоріальний апарат економічної науки увійшли поняття «сталий економічний розвиток» та «стале економічне зростання».

Суть структурної перебудови економіки для цілей сталого розвитку

полягає в переорієнтації матеріальних, трудових, фінансових ресурсів на користь енергоефективних, ресурсозберігаючих, високотехнологічних, наукомістких та екологічно безпечних галузей. Сталий економічний розвиток забезпечується за рахунок сталого економічного зростання.

Стале економічне зростання забезпечується за рахунок зменшення частки невідновлюваних природних ресурсів, що досягається більш ефективним їхнім використанням, переходом на відновлювані ресурси за мінімізації шкідливого впливу процесів виробництва на довкілля. Такі підходи дають можливість підтримувати економічне зростання в довготривалій перспективі, забезпечуючи максимально можливе відтворення всіх видів ресурсів.

Темпи сталого економічного зростання повинні забезпечувати відповідність наявних ресурсів обсягу сукупного попиту, що виключить необхідність підвищення цін на фактори виробництва через їхню зростаючу нестачу.

Отже, виникнення концепції сталого розвитку підірвало фундаментальну основу традиційної економіки – необмежене економічне зростання. Традиційна економіка стверджувала, що максимізація прибутку і задоволення споживачів в ринковій системі є сумісним із максимізацією добробуту. Але виникнення кризових явищ в економіці 70–80-х рр. показало, що орієнтація економіки на короткострокову максимізацію прибутку та задоволення індивідуумів-споживачів в кінцевому підсумку приводить до виснаження природних та людських ресурсів. Це і висунуло на порядок денний необхідність винайдення нових схем виробництва і споживання, що не будуть іти у протиріччя з новими потребами розвитку людства – збереження та вдосконалення соціуму в тісному взаємозв'язку із природним середовищем.

Фактори економічного зростання і сталий розвиток

Соціально-економічний розвиток та зростання обсягів ВВП відбуваються завдяки використанню ресурсів, тобто факторів виробництва. Усі виробничі ресурси кожної країни у певний період часу обмежені, вони мають кількісну і

якісну визначеність.

До основних факторів виробництва та економічного розвитку в класичній економічній науці відносять капітал, працю та землю, тобто трудові ресурси, засоби виробництва у товарній та грошовій формі та природні ресурси. Трудові ресурси характеризуються чисельністю економічно активного населення, рівнем його загальної і професійної освіти, ділової кваліфікації; співвідношенням зайнятих і безробітних, можливостями зміни галузевої і територіальної структури зайнятості; наявністю та рівнем розвитку систем підготовки і перепідготовки фахівців.

Найбільш активним і мобільним фактором виробництва є капітал у вигляді виробничих фондів (або засобів виробництва). Основні фонди складають основу будь-якого підприємства, вони мають цілком визначені якісні і кількісні характеристики: техніко-технологічний рівень, вартість, вік і зношеність, відповідність екологічним вимогам та інші характеристики.

Природні ресурси – це запаси корисних копалин, їхнє місце розташування, інфраструктурна облаштованість регіонів видобутку і переробки, технологія видобутку, а також рекреаційні зони та історичні місця, які є основою організації туристичного бізнесу. Кількісні обмеження природних факторів можуть бути частково компенсовані удосконалюванням технології видобутку і переробки. Але сьогоdnішній стан світового господарства свідчить про необхідність розширення розуміння природного фактору.

Розвиток економіки світу в ХХ ст. привів до формування нових факторів виробництва – ресурсів управління (менеджменту) та науки (новітні технології – інновації). Ресурси управління – це кількість управлінських кадрів, їхній професійний рівень, досвід роботи, здатність до адаптації в нових умовах господарювання. Інноваційні ресурси прямо пов'язані з науково-технічним прогресом, що поєднує усі ланки і стадії життєвого циклу товару: від фундаментальних досліджень через дослідно-конструкторські розробки до його виробничого застосування.

Всі фактори можна розділити на дві групи: екстенсивні (забезпечують економічний розвиток за рахунок свого кількісного збільшення) та інтенсивні (забезпечують економічний розвиток за рахунок підвищення ефективності власного використання). До екстенсивних факторів відносять збільшення чисельності зайнятих; збільшення фізичного обсягу капіталу; залучення додаткових природних ресурсів (нові розвідані родовища). До інтенсивних факторів – технологічний прогрес; рівень освіти та професійної підготовки кадрів; економія за рахунок зростання масштабу виробництва; покращення розподілу ресурсів; законодавчі, інституційні та інші фактори.

В епоху індустріального розвитку та прискореного формування світового ринку (кінець XIX – початок XX ст.) економічна могутність країн світу, економічне зростання реалізувались визначальною мірою за рахунок природно-ресурсного фактору.

Епоха нафти, природного газу та електроенергії (середина – 80 рр. XX ст.) визначалася як природно-ресурсними, так і науково-технічними факторами. Розвиток галузей промисловості, заснованих на використанні органічного синтезу, зменшував відносні потреби у використанні первинних ресурсів, проте, збільшував негативний екологічний вплив на довкілля через його хімічне забруднення.

У міжнародному територіальному поділі праці одні країни (економічно розвинуті) спеціалізуються на виробництві готової продукції, а інші (країни, що розвиваються) – на видобутку і постачанні сировини та продовольчої продукції. Зростає економічна та соціальна нерівність країн світу, виснажуються природні ресурси і загострюються екологічні проблеми. Протягом другої половини XX ст. світова економіка зростала в середньому на 2,3% на рік, а розрив між багатими та бідними країнами зріс у 10 разів. На початку XXI ст. 1,2 млрд. жителів планети проживали в умовах крайньої бідності, 2,5 млрд. – у неналежних санітарно-гігієнічних умовах.

Починаючи з 70–80-х рр. XX ст. в економічній науці все більше аналізується та враховується значення природного фактору. З одного боку,

більшість традиційних природних ресурсів стали дефіцитними. Причому це стосується не тільки непоновлюваних ресурсів (ресурсів, запаси яких можуть бути вичерпані уже в найближчий час за існуючих темпів використання), а й поновлюваних – перш за все ресурсів екосистем та біорізноманіття.

Оскільки природа і природні ресурси є основою життєдіяльності людини, їхнє виснаження та деградація за існуючих економічних відносин негативно відображаються на соціальних відносинах, структурі виробництва та споживання, зростають злидні. З іншого боку, виявилось, що багато поновлюваних природних благ не мають відповідної цінності, що привело до їхнього виснаження та деградації.

Тому і виникла необхідність переходу до екологічної економіки та економіки сталого розвитку. Мова йде не про негайне припинення економічного зростання, а про припинення на першому етапі нераціонального використання ресурсів довкілля.

Звичайно, це складно здійснити за умов зростаючої конкуренції, збільшення продуктивності та прибутку, сьогоdnішніх показників успішної економічної діяльності. В той же час перехід до постіндустріального суспільства – економіки сфери послуг, нематеріальних фінансових потоків, інтелектуальної власності, зображення, повідомлень, інформації – приводить до так званої «дематеріалізації» господарської діяльності. Таку нову економіку рухає вперед не тільки, і не стільки дефіцит матеріальних (і природних) ресурсів, а у все більшій мірі інформація та знання. Питоме енергоспоживання (споживання на одиницю виробленої продукції) в господарській діяльності продовжує знижуватися, хоча загальне енергоспоживання поки зростає. Прискорений економічний розвиток і зростання населення світу у ХХ ст. супроводжувались збільшенням обсягів споживання природних ресурсів. Ресурсні проблеми у період індустріального розвитку загострилися. Господарська діяльність спричинила виснаження і трансформацію (перетворення) усіх компонентів природи: земельних, водних, біологічних,

мінеральних та інших ресурсів, порушення екологічної рівноваги природних комплексів. За підрахунками вчених, протягом усієї історії розвитку людства втрачено понад 20 млн. км² оброблюваних земель – основного ресурсу для розвитку світового сільського господарства.

Через це, а також цілу низку інших важливих чинників, що виникли в результаті безвідповідальної діяльності людей у аграрному секторі, потенційні можливості розвитку сільськогосподарського виробництва і забезпечення продовольчими ресурсами населення світу неухильно звужуються.

Значного виснаження зазнали мінеральні ресурси світу, внаслідок видобувної діяльності змінюються рельєф земної поверхні та ландшафти: за останні 150 років гірничі роботи призвели до утворення відвалів об'ємом 100 км³ і кар'єрів об'ємом 40–50 км³.

Людська діяльність спричинила суттєві зміни у балансі водних ресурсів світу: щорічно для різних видів водоспоживання (комунально - господарського, промислового, сільськогосподарського, зрошення, гідроенергетики, рекреації тощо) використовується 2,6–3 тис. км³ прісної води. Зростають обсяги стічних вод різного ступеня очистки, які скидаються у ріки та водойми, змінюючи їх якісний склад та порушуючи екологічну рівновагу. Загальний обсяг водозабору у світі становить приблизно 15% повного річкового стоку. Великі обсяги води використовуються безповоротно, а відпрацьовані та забруднені води скидаються у природні водні джерела.

Спалювання мінерального і органічного палива приводить до порушення балансу кисню в атмосфері. При зростанні видобутку палива на 5% в рік вміст вільного кисню в атмосфері через 160 років знизиться на 25–30% і досягне критичної для людства величини.

За оцінками МВФ, у розвинутих країнах споживання природних ресурсів на одиницю готової продукції щорічно скорочується на 1,25%. У США за період 1970–2000 рр. споживання паливно-енергетичних ресурсів зросло майже на 28%, проте енергоємність ВВП зменшилась в 1,7 рази.

Цікаво, що взаємодія соціальних та екологічних факторів викликала необхідність розгляду такого фактору виробництва як людський капітал.

Людський капітал – це сформований або розвинений у результаті інвестицій і накопичений людьми (людиною) певний запас здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій, який цілеспрямовано використовується в певній сфері суспільного виробництва, сприяє зростанню продуктивності праці й завдяки цьому впливає на зростання доходів.

Для збільшення людського капіталу необхідно формувати умови для зміцнення здоров'я, отримання освіти, знань та навичок, що мають інтегральний соціальний ефект, від якого виграє не лише конкретна людина, а й суспільство в цілому.

Як свідчать дослідження, людські ресурси забезпечують 70–80% добробуту суспільства. Найбільш розвинуті країни світу в результаті розвитку ефективної системи освіти отримують до 40% ВВП. Кожна гривня, спрямована на розвиток освіти, забезпечує 3–5 гривень прибутку. Таким чином, людський капітал є реальним фактором економічного і соціо-екологічного розвитку суспільства з одного боку, та найпривабливішою сферою для інвестування – з іншого.

Новітні технології, як фактор розвитку, тісно пов'язані з якістю людського капіталу і є, по суті, його продуктами. Розробка і впровадження інновацій забезпечують оновлення і модернізацію виробництва, збільшують частку високотехнологічної продукції, підвищують конкурентоспроможність вітчизняного виробництва, диверсифікують експорт, сприяють розширенню існуючих та виходу на нові ринки.

Таким чином, світова практика доводить, що запорукою сталості, збалансованості, біосферосумісності є такий економічний розвиток і економічне зростання, які забезпечують прогрес та добробут суспільства на якісно новій ресурсній і технологічній базі та ефективному управлінні. Сучасні процеси економічного розвитку і економічна рівновага дедалі більшою мірою детермінуються природно-ресурсними і екологічними обмеженнями. Провідна

роль у забезпеченні сталого розвитку належить таким факторам як еколого-економічний та інноваційно-технологічний, які мають спільну рису – високу інтелектомісткість. Активізація цих факторів, заснованих на знаннях, здатна забезпечити стан довгострокової рівноваги, прогресу та економічної і екологічної безпеки.

Питання для самоконтролю

- 1. На що спрямоване і з яких важелів складається стимулювання рекреаційно-туристичного природокористування?*
- 2. Дати визначення поняттям економічний розвиток і економічне зростання.*
- 3. Які показники виступають факторами економічного зростання?*
- 4. Які типи економічного зростання виділяють?*

ПІСЛЯМОВА

Сучасний стан і основні проблеми управління природокористуванням і природоохоронної діяльності в рекреаційно-туристичній сфері в Україні значною мірою пов'язані із тим, що ця галузь економіки із значним запізненням була залучена до процесу екологізації.

Вважалось, що рекреація й туризм, як одна з типових галузей сфери послуг, найменш небезпечна для навколишнього природного середовища. Однак, у дійсності, якщо взяти до уваги ресурсоємність рекреаційно-туристичної індустрії й результати активної життєдіяльності самих рекреантів і туристів, ця небезпека виявляється дуже значною, особливо з урахуванням того, що рекреаційно-туристична діяльність зазвичай концентрується у відносно невеликому просторі й тому може призвести до повного знищення локальних екосистем. Обумовлена рекреацією й туризмом величезна концентрація людей в обмеженому просторі створює проблему величезного масштабу, пов'язану із забрудненням територій відходами, скидами та викидами від працюючого транспорту.

Збереження цілісності навколишнього природного середовища є передумовою розвитку рекреації та туризму, тому що тільки первозданна природа залучає рекреантів і туристів і сприяє їхньому повноцінному відпочинку. Руйнування довкілля рано або пізно призводить до зникнення у відповідному регіоні рекреації й туризму як галузі економіки.

Отже, проблематика розвитку рекреаційно-туристичної сфери визначається у тому, що, з одного боку, ми не можемо відмовитися від рекреації й туризму як від економічного фактору, а, з іншого боку, він несе загальну відповідальність за руйнування нашого життєвого простору.

Таким чином, екологічна складова рекреації й туризму обумовлена усвідомленням людиною того факту, що непропорційний розвиток рекреаційно-туристичної сфери може підірвати саму основу її існування:

- рекреація і туризм споживають природні ресурси;

- у центрах масової рекреації і туризму цей процес здобуває хижацького характеру;
- руйнування природного середовища служить причиною спаду рекреаційно-туристичного виробництва.

Логічним і виправданим як у функціональному, так і управлінському плані є віднесення природоохоронної діяльності до основних складових рекреаційно-туристичної сфери. Це пояснюється тим, що санаторно-курортна, лікувально-оздоровча й рекреаційно-туристична діяльність використовує природне середовище не тільки в рамках територіально-просторової визначеності. У рекреаційно-туристичній сфері це – основний ресурс для виробництва товарів і надання послуг. Властиво, без природних лікувальних ресурсів як таких ресурсів, які рідко зустрічаються, мають обмежене поширення або невеликі запаси в родовищах і є особливо сприятливими й ефективними для використання з метою лікування, медичної реабілітації й профілактики захворювань, втрачає зміст рекреаційно-туристична діяльність.

Не менш важливо враховувати, що антропогенне забруднення природних ресурсів і рекреаційно-туристичних територій приносить значний економічний і соціальний збиток. В цілому несприятлива екологічна ситуація впливає на показники соціального розвитку населення всієї України, оскільки зниження рекреаційного потенціалу природних ресурсів, несприятлива епідеміологічна обстановка і екологічно нестандартні продукти харчування негативно впливають на здоров'я населення України та її трудових ресурсів.

Отже, на сьогодні в Україні залишаються гострими проблеми збереження рекреаційно-туристичних ресурсів та природних об'єктів культурної спадщини в результаті неорганізованого відпочинку та неорганізованого вивозу відходів не лише в містах, а й в інших населених пунктах, наведення належного, відповідно до санітарно-гігієнічних норм, порядку в зонах відпочинку, підвищення рівня культури місцевого населення та відпочиваючих, їх бережливого ставлення до навколишнього природного середовища і об'єктів культурної спадщини.

Виконання перерахованих заходів і безумовне врахування існуючих перспектив розвитку рекреаційно-туристичної сфери України є необхідною умовою переходу на принципи сталого рекреаційно-туристичного природокористування, а як слідство, приведе до модернізації наявного рекреаційного й туристичного потенціалу України, динамічного розвитку рекреаційно-туристичної сфери, забезпечення її сталої конкурентоспроможності серед стратегічно пріоритетних секторів національної економіки й, у цілому, у міжнародному вимірі.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Воробйова О.А., Дишловий І.М., Харічков С.К. Проблеми природокористування та сталого розвитку в рекреаційно-туристичній сфері: Монографія. – Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2009. – 374 с.
2. Воробйова О.А., Дишловий І.М., Харічков С.К. Напрямки вдосконалення регуляторної політики розвитку вітчизняного рекреаційно-туристичного комплексу // Экономические инновации: Сб. научн. трудов. – Одеса, 2007. – Вып. 31. – С. 209–219.
3. Закон України «Про курорти» від 05.10.2000 року № 2026.
4. Закон України «Про туризм» від 8 листопада 2003 року №1282-IV.
5. Кифяк В.Ф. Організація туристичної діяльності в Україні : Навчальний посібник – Чернівці : Зелена Буковина, – 312 с.
6. Кузик С.П. Географія туризму : навчальний посібник. / С.П. Кузик. – К.: Знання, 2011. – 271 с.
7. Сучасні напрями економічного забезпечення раціонального природокористування в Україні / За ред. акад. НААН України, д.е.н., проф. М.А. Хвесика, д.г.-м.н., проф. С.О. Лизуна. – К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2013. – 64 с.
8. Петранівський В.Л., Рутинський М.Й. Туристичне краєзнавство: Навч. посіб./ За ред. проф. Ф.Д. Заставного. – К.: Знання, 2006. – 575 с.
9. Бейдик О.О. Словник-довідник з географії туризму, рекреалогії та рекреаційної географії. – К.: «Палітра», 1997. – 130 с.
10. Бабарицька В. К. Туристична діяльність кінця ХХ – початку ХХІ ст. і концепція сталого розвитку // Україна: географічні проблеми сталого розвитку: Зб. наук. праць. – К.: Обрії, 2004. – Т. 3. – С. 103–104.
11. Національна екологічна політика України: оцінка і стратегія розвитку. Документ підготовлено в рамках проекту ПРООН/ГЕФ «Оцінка

- національного потенціалу в сфері глобального екологічного управління в Україні», 2007 р. –185 с.
- 12.Формування інституціонального середовища підприємницької діяльності у сфері природокористування: інвестиційно-інноваційний аспект: монографія / М.А.Хвесик, В.А.Голян, Ю.М.Хвесик, С.М. Демидюк. – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2010. – 488 с.
 - 13.Суспільна складова сталого розвитку / за ред. В.І. Куценко. – К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2012. –112 с.
 - 14.Харічков С.К. Регіональна парадигма цільової програми розвитку рекреації та туризму / С.К.Харічков, І.М.Дишловий, С.Г.Нездоймінов // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2011. – №2. – С. 221 – 230.
 - 15.Екологічний менеджмент та аудит рекреаційних територій (концептуальні засади та організаційний механізм): Монографія / за ред. Т.П. Галушкиної. – Одеса: Видавництво ТОВ «ІНВАЦ», 2006. – 184 с.
 - 16.Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики: Навчальний посібник. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.
 - 17.Калитюк В.А. Рекреаційно-туристичний комплекс в умовах ринку. – Львів, 1999. – 162 с.
 - 18.Горбилева З.М. Экономика туризма: Учебное пособие. – Мн: БГЭУ, 2004. – 478 с.
 - 19.Блага М. М. Эколого-рекреационная эффективность природопользования: основные факторы // Україна: географічні проблеми сталого розвитку: Зб. наук. праць. – К.: Обрії, 2004. – Т. 3. – С. 185–187.
 20. Олійник Я. Б., Шищенко П. Г., Любіцева О. О. та ін. Стратегія сталого розвитку туризму в Україні: географічний підхід // Географія в інформаційному суспільстві: Збірник наукових праць. – К.: Обрії, 2008. – Т.1. – С. 191–199.
 - 21.Смаль В. В., Смаль І. В. Туризм і сталий розвиток // Вісник ЛНУ, Серія Географічна. – 2005. – Вип. 32. – С. 163–173.

22. Стеченко Д. М. Передумови і напрямки формування туристичного ринку України // Туризм: теорія і практика. –2005. – № 1. – С. 5–11.
- 23.Ткаченко Т. І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу. – К.: КНТЕУ, 2009. – 463 с.
24. Черчик Л. М. Інституційні зміни в умовах становлення ринку рекреаційних ресурсів // Економіка України. – 2006. –№ 4. – С. 59–65.
- 25.Екологічний менеджмент \ За ред. Семенова В.Ф. та Михайлюк О.Л. – К: Знання, 2006. – 366 с.
- 26.Кусков А.С., Лысикова О.В. Курортология и оздоровительный туризм: Учеб. пособие. – Ростов н./Д.: Феникс, 2004. – 320 с.
- 27.Нарстедт В., Піводда М. Рекреаційний сервіс в Європі: професія або інтуїція? Перспективи оздоровчого туризму в умовах бальнеолікарень і курортів / Пер. з нім. – Ужгород: Ліра, 2001. – 119 с.
- 28..Рутинський М.Й. Рекреалогія з основами курортології. Ч. I. Теоретичні засади: Курс лекцій / За ред. М. Мальської. –Львів: Фенікс, 2004. – 68 с.
- 29.Програма дій. Порядок денний на XXI рік та інші документи конференції в Рио-де-Женейро. – Женева, 1993 р.
- 30.Бондаренко М.П. Туристичний сектор економіки України: реалії та перспективи / М.П. Бондаренко // Економіка і прогнозування. – 2011. – №1. – С.104–119.
- 31.Гусаковська Т.О. Розвиток ринку туристичних послуг в Україні / М.О. Джаман, Т.О. Гусаковська // Науковий вісник ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» (серія: «Економічні науки»). –Полтава: ПУЕТ. – 2011. –№5(50). – С.20–23.
- 32.Джаман М.О. Показники розвитку туристичної галузі України / М.О. Джаман, Т.М. Павленко // Часопис соціально-економічної географії: Міжрегіональний зб. наукових праць – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2009. – Вип.7. – С.105–110.
- 33.Гонтаржевська Л.І. Ринок туристичних послуг в Україні. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2008. – 180 с.

34. Дядечко Л.П. Економіка туристичного бізнесу / Л.П. Дядечко. –К.: Центр учбової літератури. – 2007. –224 с.
35. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг / О.О. Любіцева. – К.: Альтерпрес, 2006. – 436 с.
36. Олійник Я.Б. Теоретичні основи туризмології: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Я.Б. Олійник, А.В. Степаненко. –К.: Ніка-Центр, 2005. – 316 с.
37. Федорченко В.К., Дьорова Т.А. Історія туризму в Україні: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 2002. – 195 с.
38. Руденко Л.Г., Горленко І.А., Олещенко В.І. Україна на пути к устойчивому развитию (геоэкологические аспекты). – К.: Институт географии НАН Украины, 2000. – 29 с.

Додаткова література

39. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 26.06.91 р. № 1264-ХІІ.
40. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР.
41. Закон України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» від 21.12.2010 № 2818-VI.
42. Земельний кодекс України від 25.10.2001р. № 2768-III.
43. Закон України «Про охорону земель» від 19.06.2003 № 962-IV.
44. Водний кодекс України від 06.06.1995 р. № 213/95-ВР.
45. Доповідь Конференції Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища і розвитку // Ріо-де-Жанейро, 3-14 червня 1992 р.
46. Закон України «Про охорону атмосферного повітря» від 16.10.1992 р. № 2707-ХІІ .
47. Кодекс України про надра від 27.07.1994 р. №132/94-ВР.
48. Закон України «Про природно-заповідний фонд України» від 16 червня 1992 року № 2456-ХІІ .

49. Туристичні потоки. Державна служба статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>.
50. В'їзд іноземних громадян в Україну за країнами, з яких вони прибули, у 2013 році. Державна служба статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/operativ/>.
51. Вийзд громадян України за кордон за країнами, до яких вони виїжджали, у 2013 році. Державна служба статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>.
52. UNWTO Tourism Highlights, 2013 Edition [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tourlib.net/wto/WTO_highlights_2013.pdf.
53. UNWTO World Tourism Barometer and Statistical Annex (January 2014). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tourlib.net/wto/UNWTO_Barometer_2014_01.pdf.
54. World Travel & Tourism Council [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.wttc.org/>.

ОСНОВНІ ВИЗНАЧЕННЯ ТА ТЕРМІНИ

Вплив на навколишнє середовище – будь-яка зміна в навколишнім середовищі (як негативна, так і позитивна), яка цілком чи частково є результатом діяльності організації чи вироблених нею продукції і послуг.

Екологічна безпека – стан навколишнього природного середовища, за якого забезпечується можливість запобігання погіршенню екологічної обстановки та виникненню небезпеки для здоров'я людей.

Курорт – освоєна природна територія на землях оздоровчого призначення, що має природні лікувальні ресурси, необхідні для їх експлуатації будівлі та споруди з об'єктами інфраструктури, використовується з метою лікування, медичної реабілітації, профілактики захворювань та для рекреації і підлягає особливій охороні.

Курортна справа – сукупність усіх видів науково-практичної та господарської діяльності, спрямованих на організацію та забезпечення лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань із використанням природних лікувальних ресурсів.

Лікувально-оздоровча місцевість – природна територія, що має мінеральні та термальні води, лікувальні грязі, озокерит, ропу лиманів та озер, кліматичні та інші природні умови, сприятливі для лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань.

Особливо цінні та унікальні природні лікувальні ресурси – ресурси, які рідко (не часто) зустрічаються на території України, мають обмежене

поширення або невеликі запаси у родовищах та є особливо сприятливими і ефективними для використання з метою лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань.

Загальнопоширені природні лікувальні ресурси – ресурси, які зустрічаються в різних регіонах України, мають значні запаси та придатні для використання з метою лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань.

Медичний (бальнеологічний) висновок – це висновок, зроблений на підставі медико-біологічних та інших спеціальних досліджень складу та властивостей природних лікувальних ресурсів про можливість їх використання з метою лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань.

Об'єкти рекреації – матеріальні тіла, системи, процеси, явища, що створюють умови рекреаційної діяльності, формують її матеріальну основу.

Під рекреацією (від лат. – відновлення) розуміється:

- розширене відтворення сил людини (фізичних, інтелектуальних, емоційних);
- найбільш розвивається сегмент індустрії дозвілля, пов'язаний з участю населення в активному відпочинку;
- будь-яка діяльність (або стан бездіяльності), спрямована на відновлення сил людини, яка може здійснюватися як на території постійного проживання людини, так і за її межами.

Залежно від **функціональної орієнтації рекреаційної діяльності** рекреацію поділяють на:

- лікувально-оздоровчу – спрямована на відновлення здоров'я людини (кліматолікування, водні і грязьові процедури);

- пізнавальну – орієнтована на розвиток духовного потенціалу особистості. Включає ознайомлення з історичними цінностями і архітектурними пам'ятками різних територій та ін.;
- спортивну – спрямована на розвиток фізичних сил людини. Сюди відносять спортивний туризм, спортивні різні ігри та вправи; також полювання та рибальство;
- окремо слід виділити садово-дачну рекреацію, інтенсивно розвивається останнім часом.

З просторової точки зору виділяється:

- *далека рекреація* – визначається як переміщення за межі основного місця проживання; наприклад, в іншу країну, район, область;
- *ближня рекреація* – пов'язана з відпочинком за місцем основного проживання.

На підставі *критерію повторюваності* рекреаційної діяльності виділяються п'ять типів рекреації:

- *добовий ритм відпочинку* – включає цикл в 24 години. Безпосереднє час, що відводиться на відпочинок можна умовно визначити в 8 годин - це сон;
- *тижневий ритм відпочинку* – цикл 7 діб, час, що відводиться безпосередньо для відпочинку становить умовно 6–8 годин. Наприклад, відпочинок вихідного дня – поїздки на природу, на дачну ділянку, відвідування культурно-масових та інших привабливих для відпочинку заходів;
- *щомісячний ритм відпочинку* – цикл, що включає 30–31 день. Час, який надається безпосередньо для відпочинку можна визначити в 10–14 діб. Поява цього ритму рекреації визначається, в першу чергу, основним видом діяльності людини, тобто його професією. Такий ритм відпочинку

властивий людям, що працюють вахтовим способом. Наприклад, менеджери грального бізнесу.

- *квартальний ритм відпочинку* – включає в себе цикл з 65– 0 діб. Час, умовно відводиться безпосередньо на відпочинок визначається від 8 годин до 10–14 діб. Він може виражатися і в один,-дводенних відвідуваннях не дуже віддалених від основного місця проживання привабливих для відпочинку місць (відвідування мешканцями Володимирської області міста Москви з різними цілями) і може бути пов'язаний з професійною діяльністю людини – канікули у школярів і вчителів; вахтовий спосіб роботи;
- *щорічний ритм відпочинку* – цикл становить 365 (366) діб. Безпосереднє час, що відводиться для відпочинку становить від 14 до 48 діб. Звичайно пов'язаний з вельми тривалим перебуванням у віддалених від основного районах, найбільш привабливих для відпочинку за різними мотивами.

Подорож – поїздка або пересування пішки до іншої, ніж постійне місце проживання, місцевості або країни з будь-якою метою, що включає заняття, що оплачується, в цій місцевості або країні.

Туризм – тимчасовий виїзд особи з місця постійного проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності в місці перебування.

Внутрішній туризм – це тимчасовий виїзд громадян конкретної країни з постійного місця проживання до місцевості у межах національних кордонів з метою відпочинку, лікування, задоволення пізнавальних інтересів, занять спортом, розваг тощо.

Міжнародний туризм – тимчасове відвідування іноземцями території іншої держави з метою отримання туристичних послуг і туристичного продукту

(в'їзний туризм) та виїзд громадян із туристичною метою за межі країни постійного проживання (виїзний туризм).

Національний туризм – сукупність туристичної діяльності, пов'язаної з обслуговуванням туристів своєї держави, які беруть участь у виїзному та внутрішньому туризмі.

Турист – особа, яка здійснює подорож по Україні або до іншої країни з не забороненою законом країни перебування метою на термін від 24 годин до одного року без здійснення будь-якої оплачуваної діяльності та із зобов'язанням залишити країну або місце перебування в зазначений термін.

Туристичний продукт – попередньо розроблений комплекс туристичних послуг, який поєднує не менше ніж дві такі послуги, що реалізується або пропонується для реалізації за визначеною ціною, до складу якого входять послуги перевезення, послуги розміщення та інші туристичні послуги, не пов'язані з перевезенням і розміщенням (послуги з організації відвідувань об'єктів культури, відпочинку та розваг, реалізації сувенірної продукції тощо).

Туристична привабливість – це наявність такого туристичного потенціалу території, за експлуатації якого забезпечують оптимальне туристично-рекреаційне навантаження і повне збереження туристичних ресурсів та можливість отримання відповідного соціально-економічного ефекту без порушення екологічної рівноваги довкілля.

Супутні туристичні послуги та товари – послуги та товари, призначені для задоволення потреб споживачів, надання та виробництво яких несуттєво скоротиться без їх реалізації туристам.

Характерні туристичні послуги та товари – послуги та товари, призначені для задоволення потреб споживачів, надання та виробництво яких суттєво скоротиться без їх реалізації туристам.

Просування туристичного продукту – комплекс заходів, спрямованих на створення та підготовку до реалізації туристичного продукту чи туристичних послуг (організація рекламно-ознайомлювальних подорожей, участь у спеціалізованих виставках, ярмарках, видання каталогів, буклетів тощо).

Місце продажу (реалізації) туристичних послуг – країна, в якій зареєстровано відповідний суб'єкт господарювання, що реалізує туристичний продукт.

Місце надання туристичних послуг – країна, на території якої безпосередньо надаються туристичні послуги.

Рекреація і туризм – процес відновлення фізичних, інтелектуальних та емоційних сил людини та її життєвого потенціалу шляхом певних заходів на основі відповідних установ у вільний час.

Туризм є одним із видів рекреації і пов'язаний з мандрівками, подорожами, міграцією для відпочинку на далекі чи близькі відстані від місця постійного проживання. Рекреація є більш широким і загальним поняттям, ніж туризм.

Рекреаційні ресурси – природні й антропогенні геосистеми, тіла та явища природи, які мають комфортні властивості і споживчу вартість для рекреаційної діяльності і можуть бути використані з метою відпочинку та оздоровлення людей у певний час та за допомогою існуючих технологій і матеріальних можливостей.

Рекреаційний потенціал розглядається як сукупність наявних природних, соціально-економічних і культурно-історичних передумов певної території в організації рекреаційно-туристичної діяльності.

Територіальні рекреаційні системи – певна просторово-територіальна єдність об'єктів рекреації і туризму на території у визначених межах. Для них характерні складність і відкритість.

Рекреаційна територія – ділянка Землі у визначених межах, яка використовується для відпочинку та оздоровлення людей, організації екскурсій і туризму. Рекреаційні території за характером їх використання поділяються на дві групи. Одна з них об'єднує рекреаційні території (зелені зони міст, лісопарки, озера, ставки, річки тощо), які призначені для короткочасно-періодичної діяльності. Друга група складається з рекреаційних територій тривалої рекреації (санаторно-лікувальні комплекси, приморські, гірські райони, туристичні бази тощо).

Рекреаційний об'єкт – локальний об'єкт (місце, територія), який використовується для відпочинку. Сюди належить пляж, лісова галявина, пам'ятка природи тощо.

Рекреаційна місткість – здатність певної території забезпечувати здійснення комфортної рекреаційної діяльності без деградації природного та історико-культурного середовища.

Рекреаційне навантаження – рівень сукупного антропогенного впливу на природний комплекс певної території в процесі рекреаційної діяльності (витоптування, ущільнення ґрунту, забруднення поверхні відходами, нищення рослинного покриву, збідніння тваринного світу тощо).

Типологія за географічними ринками – один з найпоширеніших підходів, який часто використовують в офіційних документах та інформаційних матеріалах. Спеціалізований орган ООН – Всесвітня туристична організація (UNWTO) розробила й рекомендує послуговуватися стрункою таксономічною системою туристичних ринків планети за географічним принципом (Європа, Америка, Африка, Близький Схід, Південна Азія, Азіатсько-Тихоокеанський регіон – а в їхніх межах субрегіони, країни і райони дрібніших рангів). Географічний підхід виправдовує себе й у випадку, коли об'єктом дослідження є курортне господарство якоїсь окремої країни чи її субрегіону.

Типологія за рекреаційно-продуктною спеціалізацією – загальний підхід, яким послуговуються як виробники курортно-рекреаційних послуг, так і їхні споживачі. Суть підходу зводиться до означення головних споживчо-рекреаційних властивостей того чи іншого курортного продукту. Власне за цим типологічним підходом ми розрізняємо курорти бальнеологічні, термальні, грязьові, гірськолижні, приаквальні (озерні, морські), спелеокурорти тощо.

Типологія за організаційно-правовим статусом ґрунтується на означенні правового статусу, організаційної форми, мети та цілей діяльності організації. За цим підходом організації рекреаційної сфери поділяються на законодавчі, контрольно-ревізійні, виробничо-комерційні, громадські, навчальні тощо.

Екологічна стратегія – сукупність конкретних цілей і завдань, розрахованих на реальні можливості і терміни їхнього досягнення, в сфері охорони навколишнього середовища і використання природних ресурсів.

Сталий розвиток – це процес гармонізації продуктивних сил, забезпечення задоволення необхідних потреб усіх членів суспільства за умов збереження і поетапного відновлення цілісності природного середовища,

створення можливостей для рівноваги між його потенціалом і потребами людей усіх поколінь.

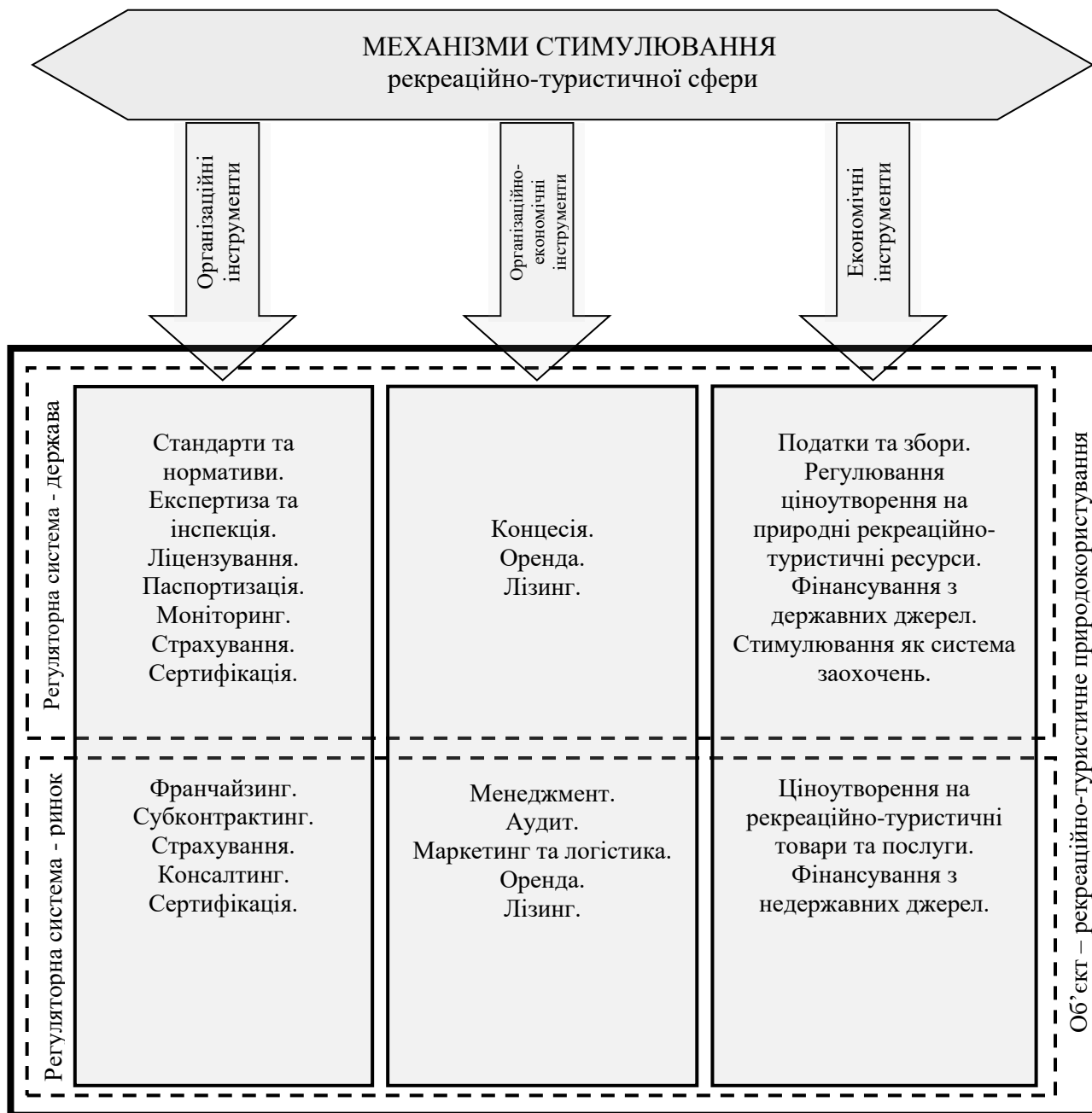
Слабка стійкість – це незменшення в часі загальної суми природного та створеного людиною капіталу за умови, що створений людиною капітал може виступати майже ідеальним замінником природного.

Сильна стійкість – це незменшення в часі як створеного людиною, так і природного капіталу, оскільки ці види капіталу взаємодоповнюють один одного.

Функціонально-структурна схема сталого рекреаційно-туристичного природокористування

Регуляторні інструменти механізмів стимулювання рекреаційно-туристичної сфери

Таблиця 1

Туристичні потоки України

(осіб)

Рік	Кількість громадян України, які виїжджали за кордон – усього ²	Кількість іноземних громадян, які відвідали Україну – усього ²	Кількість туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності України – усього ³	У тому числі		
				іноземні туристи	туристи-громадяни України, які виїжджали за кордон	внутрішні туристи
2000	13422320	6430940	2013998	377871	285353	1350774
2001	14849033	9174166	2175090	416186	271281	1487623
2002	14729444	10516665	2265317	417729	302632	1544956
2003	14794932	12513883	2856983	590641	344 332	1922010
2004	15487571	15629213	1890370	436311	441798	1012261
2005	16453704	17630760	1825649	326389	566942	932318
2006	16875256	18935775	2206498	299125	868228	1039145
2007	17334653	23122157	2863820	372455	336049	2155316
2008	15498567	25449078	3041655	372752	1282023	1386880
2009	15333949	20798342	2290097	282287	913640	1094170
2010	17180034	21203327	2280757	335835	1295623	649299
2011	19773143	21415296	2199977	234271	1250068	715638
2012	21432836	23012823	3000696	270064	1956662	773970
2013	23761287	24671227	3454316	232311	2519390	702615
2014 ¹	22437671	12711507	2425089	17070	2085273	322746
2015 ¹	23141646	12428286	2019576	15159	1647390	357027
2016 ¹	24668233	13333096	2549606	35071	2060974	453561

¹Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м.Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції

²Включно з одноденними відвідувачами (за даними Адміністрації Держприкордонслужби України)

³2000-2010 роки – за даними Міністерства інфраструктури України, починаючи з 2011 року – за даними Держстату

Таблиця 2

Санаторно-курортні та оздоровчі заклади України

(осіб)

Рік	Санаторії та пансіонати з лікуванням ²		Санаторії-профілакторії ²		Будинки і пансіонати відпочинку ²		Бази та інші заклади відпочинку ²		Дитячі заклади оздоровлення та відпочинку ³	
	усього	у них ліжок, тис.	усього	у них ліжок, тис.	усього	у них місць, тис.	усього	у них місць, тис.	усього	у них місць, тис.
1990	505	154	556	55	332	115	2213	302	15687	467
1991	513	154	568	55	342	116	2236	318	10521	394
1992	531	155	571	54	321	106	2135	298
1993	546	157	544	52	308	95	2003	294	7242	632
1994	539	156	520	47	303	90	1968	268	6249	266
1995	551	159	517	43	294	83	1862	263	5884	256
1996	545	155	463	39	286	80	1777	240	5615	242
1997	536	155	428	33	289	76	1754	236	5601	237
1998	547	156	416	33	292	77	1913	234	6904	241
1999	547	155	404	32	303	71	1961	235	7644	236
2000	549	151	377	31	266	63	2010	238	7615	227
2001	555	151	357	29	273	61	2015	236	8578	221
2002	544	151	334	28	290	63	1982	236	10890	231
2003	536	147	325	27	292	62	2005	236	14961	228
2004	531	147	311	25	302	62	2033	231	19443	256
2005	524	145	291	23	321	65	2016	233	18366	236
2006	520	148	277	23	301	63	1976	232	18238	231
2007	523	143	269	21	302	64	1934	224	18363	226
2008	518	142	262	21	302	64	1916	221	18672	218
2009	513	141	252	21	296	62	1907	216	17379	198
2010	510	141	234	19	290	60	1920	217	17342	196
2011	508	141	224	19	280	59	1947	216	17703	194
2012	484	133	185	18	286	60	1925	208	17744	188
2013	477	132	165	15	271	57	1916	202	18549	191
2014 ¹	320	79	118	17	90	17	1400	157	13977	126
2015 ¹	309	78	79	12	76	15	1399	165	9743	113
2016 ¹	291	70	63	10	73	14	1295	146	9669	112

¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м.Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

² У 2002-2011 роках інформація стосовно діяльності санаторно-курортних (оздоровчих) закладів подається за 12 місяців: з 1 жовтня попереднього по 30 вересня звітного року.

³ У 1990-2009 роках – дитячі оздоровчі табори.

Таблиця 3

Туристичні потоки в Одеській області

(осіб)

Рік	Кількість туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності, усього	Із загальної кількості туристів:		
		іноземні туристи	туристи-громадяни України, які виїжджали за кордон	внутрішні туристи
2000	242423	77332	25291	139800
2001	266676	71490	20646	174540
2002	284026	81413	17445	185168
2003	383576	122860	19019	241697
2004	110638	58745	27461	24432
2005	117669	53514	29717	34438
2006	127345	56801	36181	34363
2007	133038	52228	44765	36045
2008	127598	44119	49734	33745
2009	87436	29183	30696	27557
2010	103526	34910	37628	30988
2011	76066	17136	32321	26609
2012	65129	9807	36726	18596
2013	61589	7047	44136	10406
2014	43382	2975	34811	5596
2015	45809	1126	33744	10939

У 2000-2010 роках інформація наведена за даними управління культури і туризму, національностей та релігій Одеської обласної державної адміністрації, починаючи з 2011 року – за даними Головного управління статистики в Одеській області.

Таблиця 4

Санаторно-курортні та оздоровчі заклади в Одеській області

Рік	Санаторії та пансіонати з лікуванням ¹		Санаторії-профілакторії ¹		Будинки і пансіонати відпочинку ¹		Бази та інші заклади відпочинку ¹	
	всього	у них ліжок, тис.	всього	у них ліжок, тис.	всього	у них ліжок, тис.	всього	у них ліжок, тис.
1995	45	17,2	16	1,4	8	2,6	213	26,6
1996	44	16,1	15	1,2	6	2,4	211	26,1
1997	37	15,8	12	1,0	6	2,4	185	24,0
1998	37	15,4	11	0,9	8	3,2	255	26,7
1999	38	15,6	12	0,9	8	2,5	291	28,1
2000	37	15,1	12	1,1	8	2,0	281	31,2
2001	35	14,2	13	1,2	10	1,7	297	32,5
2002	33	14,5	12	1,3	12	2,2	316	35,6
2003	35	14,7	11	1,2	12	2,1	322	36,9
2004	36	14,5	11	1,1	13	2,3	319	36,1
2005	37	14,6	9	1,2	13	2,1	309	34,7
2006	37	14,5	9	1,1	13	2,1	333	36,3
2007	37	14,8	9	1,1	12	2,0	362	38,2
2008	37	14,2	9	1,0	11	2,3	375	38,0
2009	37	13,4	9	1,1	10	2,0	378	37,7
2010	35	13,2	9	1,2	8	1,5	373	36,8
2011	32	12,8	9	1,2	8	1,5	379	38,1
2012	30	10,6	9	1,2	9	1,2	359	37,2
2013	28	11,6	10	1,4	9	2,0	385	36,5
2014	28	12,0	9	1,2	6	0,9	351	34,2
2015	28	11,9	5	0,9	7	1,1	357	35,1
2016	28	12,0	3	0,7	6	1,0	314	31,0

У 2002 – 2011 роках інформація наведена за 12 місяців: з 1 жовтня попереднього по 30 вересня звітнього року.

Таблиця 5

Динаміка розвитку світової туристичної галузі у 1990 – 2013 рр.

Регіон	Кількість міжнародних туристів (прибуття), млн. осіб.								Структура, %
	1990	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2013
Світ, загалом	436	529	677	807	949	995	1035	1087	100,00
<i>у тому числі:</i>									
Розвинені країни	297	336	420	459	506	530	551	580	53,36
Країни, що розвиваються	139	193	256	348	443	465	484	507	46,64
<i>у тому числі за регіонами:</i>									
Європа	262,7	305,9	388,0	448,9	484,9	516,1	533,9	562,8	51,78
у т.ч. Україна	-	-	6,4	17,6	21,2	21,4	23,0	24,7	2,27
Азія і тихоокеанський регіон	55,8	82,0	110,1	153,6	205,1	218,6	233,6	247,7	22,79
Америка	92,8	109,0	128,2	133,3	150,6	156,0	163,0	168,9	15,54
Африка	14,8	18,8	26,2	34,8	49,9	49,7	53,1	56,1	5,16
Близький Схід	9,6	13,7	24,1	36,3	58,2	54,7	51,8	51,9	4,77